

Συνέχεια του κειμένου.....

Στην πραγματικότητα, δε, αποδεικνύεται ότι οι οπαδοί του άμετρου πρωτείου του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως:

- ταυτίζουν εν πολλοίς την «οικουμενικότητα» του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως με την ελληνική εθνική ταυτότητα·
- ταυτίζουν τα σημερινά τους «δικαιώματα» και «προνόμια» του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως με εκείνα τα δικαιώματα και προνόμια, τα οποία πράγματι υπήρχαν στο παρελθόν, αλλά ήταν περιορισμένου χαρακτήρα σε σύγκριση με τα διακηρυσσόμενα σήμερα·
- επιμένουν στο επίγειο πρωτείο του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως σε πρόδηλη αντίθεση με την εκκλησιαστική παράδοση [2]·
- περιορίζουν τις άλλες κατά τόπους Εκκλησίες ως προς τα δικαιώματά τους·
- προκειμένου να διαφυλαχθούν οι θέσεις τους υπερβάλλουν τόσο τη σημασία του εθνοφυλετισμού, όσο και τη σπουδαιότητα της Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως του 1872, η οποία δεν ήταν Οικουμενική (και επιπλέον δεν έτυχε υποστήριξης από τους επικεφαλής των άλλων κατά τόπους Εκκλησιών – περί αυτού βλ. κατωτέρω).

Το βουλγαρικό εκκλησιαστικό ζήτημα διευθετείτο από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως αρκετά μονομερώς. Αρνήθηκαν στους Βουλγάρους την εκκλησιαστική τους αυτοτέλεια ή ημιαυτοτέλεια, έχοντας ως αφετηρία τη διδασκαλία περί των ιδιαιτέρων «προνομίων» του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως εθνάρχου, η οποία διαμορφώθηκε την περίοδο της Τουρκοκρατίας μετά την Άλωση της Πόλεως. Στην από 16^{ης} Σεπτεμβρίου 1872 απόφαση της γ' συνεδρίας της Συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως σε πολύ γενικές γραμμές, χωρίς παραπομπές σε συγκεκριμένες κανονικές αρχές, καταδικάσθηκε ως αίρεση ο «φυλετισμός» των Βουλγάρων και εν γένει η «φυλετική διάκρισις», χωρίς να αναφέρεται η λέξη «αίρεση». Οι ηγέτες και τα μέλη της Βουλγαρικής Εξαρχίας κηρύχθηκαν «σχισματικοί» και «αλλότριου» για την Εκκλησία.

Η απόφαση της Συνόδου του 1872 δεν έτυχε υποστήριξης από τους επικεφαλής των άλλων κατά τόπους Εκκλησιών. Ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Κύριλλος Β', ο οποίος αποχώρησε από την κομβική συνεδρία της Συνόδου σε ένδειξη ασυμφωνίας του για την εκ των προτέρων προετοιμαζόμενη καταδίκη των Βουλγάρων, ένα μήνα αργότερα ανακηρύχθηκε ο ίδιος «σχισματικός», μάλιστα κατά τρόπο άκρως άδικο και προκατειλημμένο.

Συνεπώς, οι κατηγορίες εναντίον της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, που διατυπώνονται από σειρά σύγχρονων Ελλήνων θεολόγων και ιστορικών είναι επινοημένες καθαυτές και στηρίζονται επί πολύ επισφαλούς θεμελίου.

1. Η αίρεση του εθνοφυλετισμού ως εργαλείο ενοχοποίησης των ετεροφρονούντων

Στην επίσημη δημοσιολογία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος ολοένα και συχνότερα διατυπώνονται κατηγορίες κατά της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας σχετικά με την «αίρεση» του ρωσικού κόσμου [3], η οποία από τους κατηγορούς τεχνηέντως ταυτίζεται με τη λεγόμενη αίρεση του εθνοφυλετισμού. Γι' αυτή την αίρεση κατηγορήθηκε η Βουλγαρική Εξαρχία, που δημιουργήθηκε το 1870 και καταδικάστηκε το 1872 ως σχισματική, στην ουσία, δε, ως αιρετική.

Κατά την άποψη των κατηγορών της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, η αίρεση του εθνοφυλετισμού συνίσταται στο ότι το εθνικό στοιχείο για τους πιστούς έχει μεγαλύτερη σημασία από ό,τι το θρησκευτικό [4]. Με άλλα λόγια ο εθνοφυλετιστής είναι εθνικιστής, ο οποίος πίσω από την πίστη στον Χριστό και την Εκκλησία συγκαλύπτει τα υπερβολικά εθνικά του αισθήματα. Όμως πού χαράσσεται το όριο μεταξύ του πατριωτισμού και του εθνικισμού; Είναι αδιαμφισβήτητο ότι αυτό υπάρχει, εν τούτοις υπάρχει ο κίνδυνος να συγχυστούν αυτές οι δύο έννοιες και να αποδοθούν στους πατριώτες εθνικιστικά αισθήματα και διαθέσεις.

Στη σημερινή συζήτηση για τον εθνοφυλετισμό τα πράγματα είναι πολύ σοβαρά. Στην ουσία η σύγκρουση μεταξύ του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας αντικατοπτρίζει μια τεράστια γεωπολιτική ρήξη. Ωφελούμενες από την εκκλησιαστική σύγκρουση είναι ισχυρές δυνάμεις, οι οποίες κατευθύνουν την ενέργειά τους για τη διάλυση της Εκκλησίας και την προώθηση των συμφερόντων τους. Οι κατήγοροι δεν ομιλούν απλώς για το σημερινό δήθεν άδικο της Ρωσικής Εκκλησίας, αλλά προσπαθούν να εμφανίσουν τη ρωσική ιστορία, αρχής γενομένης από τον 16^ο αι., ως δηλητηριασμένη από τον εθνοφυλετισμό [5] και την κοινή εκκλησιαστική παράδοση, βιβλική και αγιοπατερική, ως στρεφόμενη κατά του εθνοφυλετισμού [6]. Έτσι λ.χ. ο Α. Πανώτης έγραψε: «Η χριστιανική πίστη καταδικάζει κάθε εναγκαλισμό φυλετικής διακρίσεως, γιατί αντιτίθεται στην βιβλική αδελφότητα του “ενός γένους” των ανθρώπων» [7]. Όμως αυτός είναι ένας πολύ γενικός και μάλιστα ψευδής ισχυρισμός, ο οποίος μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως όπλο εναντίον εκείνων των εθνών, τα οποία υπερασπιζόμενα την ταυτότητά τους, θα ταχθούν κατά εκείνων των κοινών «κανόνων» μιας εξωτερικής «αδελφότητας», όπου δεν υπάρχει εσωτερική αλήθεια και δικαιοσύνη.

Γιατί η ιδέα του ρωσικού κόσμου αποδεικνύεται απαράδεκτη για τους επικριτές της; Η έννοια του ρωσικού κόσμου περιλαμβάνει την έννοια περί της πνευματικής αδελφότητας των ανατολικών σλαβικών λαών, δηλαδή του ρωσικού, του ουκρανικού και του λευκορωσικού, καθώς επίσης και εκείνων, οι οποίοι κατοικούν στο έδαφος της ιστορικής Ρωσίας (συμπεριλαμβανομένης της Μολδαβίας, της Κεντρικής Ασίας και άλλων περιοχών), ακόμη και της Διασποράς σε ολόκληρο τον κόσμο με προέλευση από τα κράτη, τα οποία συγκροτούν αυτό το έδαφος. Οι αρνητές του ρωσικού κόσμου δεν αρέσκονται σε αυτή την κοινότητα και ιδιαιτέρως στην αδελφική ένωση των τριών ανατολικών σλαβικών λαών. Θέλουν, πρώτον, να ξεχωρίσουν τον ουκρανικό και τον λευκορωσικό λαό από τον ρωσικό και να τους κατευθύνουν προς την απόκτηση μιας νέας ευρωπαϊκής ταυτότητας. Δεύτερον, και εδώ η κριτική ασκείται περισσότερο από εκπροσώπους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, η Διασπορά του ρωσικού κόσμου θα πρέπει επίσης να διαλυθεί και να συμμορφωθεί κατά το μέγιστο δυνατό με την πραγματικότητα του κόσμου τούτου, πέραν της εθνικής και κοινωνικής της κοινότητας.

Στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 επεξεργάζονται τη θεωρία για τον οικουμενικό χαρακτήρα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και τον εθνικό χαρακτήρα των άλλων κατά τόπους Εκκλησιών (των πρεσβυγενών Πατριαρχείων και της Εκκλησίας της Κύπρου

εξαιρουμένων [8]). Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως δήθεν είναι το μόνο που δικαιούται το οικουμενικό καθεστώς, οι άλλες παλαιάτερες Εκκλησίες το δικό τους αυστηρώς ορισθέν έδαφος, ενώ οι υπόλοιπες κατά τόπους Εκκλησίες μόνον εκείνο το έδαφος, το οποίο οριοθετείται από τα σύνορα των εθνικών τους κρατών. Πολύ περισσότερο, οι ιδεολόγοι του πρωτείου υπογραμμίζουν ότι το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως την περίοδο του Βυζαντίου και ιδίως κατά την Τουρκοκρατία ήταν «ή Έκκλησία εθνάρχουσα» [9] με εξαιρετικά σημαντική και στην ουσία οικουμενική την ελληνική γλώσσα. Και τώρα αποδεικνύεται ότι το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως έχει ακόμη μεγαλύτερη σημασία από ό,τι τότε! Παρά τη ριζική άρση από την Τουρκία των δικαιωμάτων και προνομίων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως το 1923, μετά την ημερομηνία αυτή οι εκπρόσωποί του άρχισαν να φαντάζονται τον εαυτό τους ως έχοντες ένα ειδικό δικαιοδοσιακό δικαίωμα εφ' όλης της παγκοσμίου Διασποράς όλων των ορθοδόξων λαών [10]. Οι άλλες κατά τόπους Εκκλησίες, ιδίως οι νεοπαγείς, είναι σαν να οφείλουν να παραμένουν υπάκουες εντός των δικαιοδοσιακών τους ορίων.

Ως παράδειγμα μπορούμε να παραθέσουμε το σκεπτικό του ερευνητή Α. Τσαγκάρη. Σχετικά με τη Σύνοδο του 1872 ο συγγραφέας γράφει ότι «ο δεσμός ενότητας της Καθολικής Όρθοδοξίας», τον οποίο διασφάλιζε από τον 4^ο – 5^ο αι. το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως τέθηκε σε δοκιμασία εξαιτίας της αναζωπύρωσης του «εθνικιστικού πνεύματος» και την εμφάνιση των «εθνικών κρατών» [11]. Σύμφωνα με την τεράστια προϊστορία, συνεχίζοντας το παρόμοιο σκεπτικό των μητροπολιτών Σάρδεων Μαξίμου και Περιστερίου Γρηγορίου Παπαθωμά, προσπαθεί να αποδείξει ότι η έννοια του «εθνους» πάντοτε συνδέεται με συγκεκριμένα γεωγραφικά όρια και ανταποκρίνεται στην «αρχή της έδαφικότητας» [12]. Σύμφωνα με τον Τσαγκάρη μέχρι τα τέλη του 16^{ου} αι. ήταν επικρατούσα αυτή η αρχή, αλλά την εποχή αναδείξεως του προτεσταντισμού άλλαξαν τα πάντα. Δηλαδή, ξεκινώντας από τον δυτικό χριστιανισμό προέκυψαν δύο νέες αρχές:

- 1) η ομολογιακή, που συνδέθηκε με τη «διαμαρτύρηση» των προτεσταντών·
- 2) η εθνοφυλετική, που συνδέθηκε με την «ορθόδοξη Διασπορά» [13].

Ενώ στα τέλη του 19^{ου} – αρχές του 20^{ου} αι. παρόμοια προβλήματα άρχισαν να προκύπτουν στην Εκκλησία της Ανατολής. Τα κεντρικά από αυτά τα προβλήματα ήταν ριζωμένα στην εθνική αυτοσυνειδησία: λόγω αυτής οι επιχώριες εκκλησιαστικές κοινότητες άρχισαν να μετατρέπονται σε εθνικές Εκκλησίες, η ατμόσφαιρα εντός των οποίων πάλι υποκινούσε τα εθνικά αισθήματα.

Ο Α. Τσαγκάρης ασκεί κριτική στην υποτίθεται εσφαλμένη θεώρηση της Εκκλησίας ως «μίας όμοσπονδίας ανεξαρτήτων κατά τόπους Έκκλησιών» [14]. Κατά τον Τσαγκάρη, η διάκριση από το σύνολο μιας απολύτως αυτοτελούς μονάδας θεμελιώνεται επίσης στην «άγνοια του έκκλησιολογικού χαρακτήρα και της κανονικής λειτουργίας του θεσμού της Πενταρχίας των Πατριαρχών, που... διασφάλιζε την ενότητα στα όρια του οικουμενικού σώματος της Έκκλησίας» [15].

Η «νέα εκκλησιολογία» του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ισχυρίζεται ότι αυτό το ίδιο Πατριαρχείο είναι παγκόσμιο, οικουμενικό και καθολικό. Ως υπάρχον σε όλο τον κόσμο ευρίσκεται εντός των ορίων της κανονικής αυτού δικαιοδοσίας· επίσης ωσάν να είναι δικαίωμά του ηγεσία της ελληνικής Διασποράς σε όλο τον κόσμο, καθώς και της παγκοσμίου Διασποράς [16]. Μόνο η ηγεσία επί της ελληνικής Διασποράς αρκεί για να διαπιστώσουμε την ύπαρξη ενός ολόκληρου «ελληνικού κόσμου», ο οποίος δεν είναι κατακριτέος εντός της Εκκλησίας σε αντίθεση με τον ρωσικό κόσμο.

Επίσης, το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, σύμφωνα με τη νεοπαγή θεωρία του, είναι το μοναδικό πρωτεύον στην επίγεια Εκκλησία, ενώ οι εθνικές διαιρέσεις περισσότερο όλων έρχονται σε αντίθεση με αυτό το πρωτείο [17]. Έτσι, ο αρχιμ. Ιωάννης-Παντελεήμων Μανουσάκης από το αμερικανικό κολλέγιο του Τιμίου Σταυρού (Γουόρτσσεστερ, πολιτεία Μασαχουσέτης) γράφει ότι χωρίς τον πρώτο (primus) προκύπτουν «διορθόδοξες διαφωνίες, συγκρούσεις ακόμη και σχίσματα» [18]. «Η αμαρτία του εθνοφυλετισμού» είναι ένα από τα εμπόδια για την επίτευξη της ενότητας [19]. Πολύ περισσότερο, ο εθνοφυλετισμός ως «πρωτείο του έθνους» αποδεικνύεται ριζικά αντίθετος στην ιδέα του επίγειου πρωτείου στην Εκκλησία [20]. Αυτή η αρκετά απρόσμενη διαπίστωση δείχνει περίτρανα γιατί επί του παρόντος οι υποστηρικτές της θεωρίας του πρωτείου του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως αναλώνουν τόσες προσπάθειες για να εξουδετερώσουν κατά το μέγιστο δυνατό τον «εθνοφυλετισμό» και το εθνικό στοιχείο γενικότερα προς όφελος της πανορθόδοξου κυριαρχίας της Κωνσταντινουπόλεως.

Οι άλλες δε κατά τύπους Εκκλησίες, κατά την άποψη των οπαδών της θεωρίας του πρωτείου εξουσίας οφείλουν να οργανωθούν όχι βάσει εθνικών, αλλά εδαφικών κριτηρίων. Και η οργάνωσή τους βάσει του εδαφικού κριτηρίου, λαμβάνοντας υπόψη την εθνική κατανομή [21] ωσάν να είναι από μόνη της άδικη και πολύ περισσότερο αιρετική. Άλλωστε, ο εθνοφυλετισμός είναι η άμετρη αγάπη για το έθνος, η υπερβολική εκδήλωση του εθνικού, ενώ πέραν των ορίων της μιας ή της άλλης χώρας το εθνικό στοιχείο της κρίνεται από τους οπαδούς της θεωρίας του πρωτείου ως υπερβολικό, ένα είδος εποικοδομήματος, το οποίο μπορεί να μείνει προσωρινά, αλλά υπό την αιγίδα του ίδιου του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και όχι οποιασδήποτε εθνικής τοπικής Εκκλησίας. Αυτού του είδους η λογική εφαρμόστηκε κατά την προετοιμασία της Συνόδου της Κρήτης το 2016. Σύμφωνα με αυτή τη λογική ο Πατριάρχης Βαρθολομαίος και οι βοηθοί του κατ' επανάληψιν έκαναν λόγο για την ύπαρξη των εθνικών Διασπορών «αχρι καιρού» [22].

Οι σύγχρονοι μελετητές Ντ. Σλίβιτς και Ν. Ζίβκοβιτς εισάγουν την έννοια της «εθνικοποιήσεως των κατά τύπους Ορθόδοξων Εκκλησιών» («the nationalization of the local Orthodox Churches») [23], την οποία νοσηματοδοτούν αρκετά αρνητικά. Ο εθνοφυλετισμός αποδεικνύεται σχεδόν συνώνυμο της εθνικής αρχής στο εκκλησιαστικό έδαφος.

Εν μέσω των εχθροπραξιών στην Ουκρανία τα «σύννεφα» άρχισαν να πυκνώνουν. Ωσάν κάποιος να υπέγραψε την καταδίκη του ρωσικού κόσμου, η οποία αργά ή γρήγορα θα εκτελεσθεί. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως σχεδιάζει στα σοβαρά να καταδικάσει τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία κατηγορώντας την για εθνοφυλετισμό και εισπήδηση στη δικαιοδοσία της Ορθόδοξου Εκκλησίας της Αλεξανδρείας με τη δημιουργία της Εξαρχίας της στην Αφρική. Στις 2 Αυγούστου του 2023 η «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας» υπέβαλε μάλιστα για δεύτερη φορά σχετική αίτηση στον Πατριάρχη Βαρθολομαίο ωσάν να είναι ο ανώτατος δικαστικός θεσμός εντός της Εκκλησίας [24].

2. Η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος του 1872 versus της Βουλγαρικής Εξαρχίας

Ως κυριότερο προηγούμενο της υποτιθέμενης συνοδικής καταδίκης της Ρωσικής Ορθόδοξου Εκκλησίας θεωρείται η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος του 1872 [25], που συνεκλήθη στην Κωνσταντινούπολη και καταδίκασε τον βουλγαρικό εθνοφυλετισμό [26]. Παρόλο που αποκαλείται «Αγία και Μεγάλη» [27], δεν

είναι «Οικουμενική» [28], πράγμα, που σημαίνει ότι οι αποφάσεις της δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα για όλες τις κατά τύπους Εκκλησίες. Ωστόσο θα προσπαθήσουμε να στραφούμε στην ιστορία αυτής της Συνόδου και να δούμε κατά πόσον δίκαιη ήταν η εν λόγω καταδίκη.

Πρέπει να επισημάνουμε εκ των προτέρων ότι αρκετοί Έλληνες ιστορικοί, θεολόγοι και κανονολόγοι, ιδίως από τις αρχές του 21^{ου} αι. προσπαθούν να εμφανίσουν την καταδίκη του εθνοφυλετισμού το 1872 ως σημαντικότερη πράξη, η οποία υπέδειξε στην Εκκλησία σε τι συνίσταται ο μεγαλύτερος κίνδυνος και η απειλή για εκείνη σήμερα. Ακριβώς αυτή η προσέγγιση εφαρμόστηκε ειδικότερα στο θεολογικό συνέδριο της Χάλκης κατά το διήμερο 12-13 Σεπτεμβρίου 2019, το θέμα του οποίου είχε ως εξής: «Το πρόβλημα του εθνοφυλετισμού στην Ορθόδοξη Εκκλησία: Από το βουλγαρικό σχίσμα μέχρι σήμερα» [29]. Κατ' αυτή τη «θεωρία» η Σύνοδος του 1872 είναι η μέγιστη Σύνοδος του 19^{ου} αι., η οποία διέσωσε την Εκκλησία και της υπέδειξε μια νέα, υπερτέλεια πνευματική οδό. Η συμφωνία με τις συνοδικές αποφάσεις του 1872 σημαίνει συμφωνία με ορισμένους κανόνες παιχνιδιού, οι οποίοι επιβάλλονται τώρα ως αδιαμφισβήτητοι. Σε μια πρόχειρη σύγκριση, η συμμόρφωση με αυτούς του κανόνες σημαίνει την οικειοθελή αποδοχή μιας ιδιόμορφης καταδίκης για ανεπαρκή νομιμοφροσύνη έναντι του επίσημου Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο εγκρίνει μόνον εκείνους, που είναι έτοιμοι να ζήσουν με τους νόμους του.

Έτσι λοιπόν στα τέλη Αυγούστου (η έναρξη των εργασιών έγινε στις 29 Αυγούστου) με αρχές Σεπτεμβρίου 1872 συνήλθε στην Κωνσταντινούπολη Σύνοδος με τη συμμετοχή των ιεραρχών του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (συμπεριλαμβανομένων και των πρώην Πατριαρχών Γρηγορίου ΣΤ' [30] και Ιωακείμ Β' [31]), των Πατριαρχών Αλεξανδρείας Σωφρονίου Δ' [32] και Αντιοχείας Ιεροθέου [33], του αρχιεπισκόπου Κύπρου Σωφρονίου Γ' [34], καθώς και είκοσι πέντε επισκόπων και μερικών αρχιμανδριτών (συμπεριλαμβανομένων των αντιπροσώπων της Εκκλησίας της Ελλάδος).

Στη Μείζονα Σύνοδο του 1872, η οποία συνήλθε στη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως ελήφθη η απόφαση να καταδικασθούν ως σχισματικοί / αποσυνάγωγοι όσοι επέτρεψαν τον «φυλετισμό / φυλετικές διακρίσεις» [35].

Κατά την α' συνεδρία της 29^{ης} Αυγούστου 1872 ο Πατριάρχης Άνθιμος ΣΤ' ανέπτυξε την ιστορία της βουλγαρικής εκκλησιαστικής «άνταρσίας», η οποία εκείνη τη στιγμή συνεχιζόταν ήδη επί δώδεκα χρόνια [36] και καυτηρίασε την κείμενη στη βάση της «άρχή τοῦ φυλετισμοῦ» [37]. Κατόπιν της πατριαρχικής εισηγήσεως συγκροτήθηκε ειδική Επιτροπή επί του βουλγαρικού εκκλησιαστικού ζητήματος.

Στη β' συνεδρία στις 12 Σεπτεμβρίου του 1872 [38] εξετάσθηκαν η Έκθεση της Επιτροπής, όπου τεκμηριωνόταν η καταδίκη του φυλετισμού. Στην αρχή της Εκθέσεως υποδείχθηκε ότι οι Βούλγαροι, πρώτον «ἀρχικὴν ἰδέαν ἔχουσι τὴν ἀρχὴν τοῦ φυλετισμοῦ» [39] και δεύτερον, «ἢ ἀρχὴ αὕτη τοῦ φυλετισμοῦ πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ θείου Εὐαγγελίου ἀντιβαίνουσα» [40]. «Τὸ αὐτὸ τοῦ φυλετισμοῦ πνεῦμα» εξαπλώθηκε εντός των ορίων της «φυλετικῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας» [41], η οποία επανειλημμένως αναφέρθηκε μαζί με τους υπερασπιστές της, οι οποίοι χαρακτηρίζονταν ως «οἱ καινοτομοῦντες φυλετισταί» [42]. Στην ίδια Έκθεση στην «ἐκκλησιαστικὴ ἀνταρσία» των Βουλγάρων αποδόθηκε επίσης ο «ἐθνοφυλετικὸς χαρακτήρ» [43], δηλαδή τέθηκε σε χρήση ο όρος «ἐθνοφυλετισμός», ο οποίος ανάπαυσε τους σύγχρονους οπαδούς του «αντιρωσικού κόσμου».

Κατά τη γ' και τελευταία συνεδρία στις 16 Σεπτεμβρίου 1872 η Σύνοδος, συνεχίζοντας τη θέση, που εκπονήθηκε στην από 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1872 Έκθεση, μετά από αναλυτική εξέταση και σειρά

τροποποιήσεων, υιοθέτησε την Πράξη καθαιρέσεως των Βουλγάρων ιεραρχών και ένα Όρο, που κήρυττε τη Βουλγαρική Εκκλησία σχισματική και αλλότρια για την Εκκλησία. Στο συνοδικό Όρο [44] ο «φυλετισμός» καταδικάστηκε ως αίρεση, χωρίς όμως να αναφερθεί η λέξη «αίρεση».

Ο συνοδικός Όρος ανεγνώσθη στις 17 Σεπτεμβρίου στον ιερό πατριαρχικό καθεδρικό ναό του Αγίου Γεωργίου και μετά από μια εβδομάδα σε όλες τις ελληνικές εκκλησίες της πρωτεύουσας. Ο συνοδικός Όρος υπεγράφη από τριάντα δύο συνοδικά μέλη: Πατριάρχες, αρχιεπισκόπους, μητροπολίτες κ.ά., συμπεριλαμβανομένου και του μητροπολίτη Δέρκων Νεοφύτου, του πλέον ένθερμου υπέρμαχου της καταδίκης των Βουλγάρων. Αμέσως μετά τη Σύνοδο ο Πατριάρχης Άνθιμος ΣΤ΄ απέστειλε μηνύματα σε όλους τους αρχιερείς (από 25^{ης} Σεπτεμβρίου 1872) [45] και τους ορθοδόξους κατοίκους της Κωνσταντινουπόλεως (χρονολογείται από τον Σεπτέμβριο του 1872) [46] με κοινοποίηση των συνοδικών αποφάσεων.

Μετά τη Σύνοδο οι άλλες κατά τόπους Εκκλησίες, προπαντός οι ελληνόφωνες, υιοθέτησαν τις υπερβολικά αυστηρές διατάξεις της με μάλλον τυπικό τρόπο, προκειμένου να μην διαταραχθεί η ειρήνη με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Στις απαντήσεις τους συνολικά συμφωνούσαν με την επιλογή του, χωρίς να επαναλαμβάνουν και να συζητούν κάποιες συγκεκριμένες καταδικαστικές διατυπώσεις [47]. Οι Ορθόδοξες Εκκλησίες Ρωσίας και Σερβίας, τόσο πριν όσο και μετά τη Σύνοδο, προσπάθησαν να ακολουθήσουν μια πολύ μετριοπαθή θέση στη διαμάχη, εσωτερικά τείνοντας μάλλον υπέρ των Βουλγάρων [48].

Την εξαιρετική διαφωνία του έδειξε ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Κύριλλος Β΄ [49], ο οποίος οριστικά αποχώρησε από τη Σύνοδο την παραμονή της β΄ συνεδρίασεως [50]. Ακριβώς λόγω της μη αποδοχής του συνοδικού Όρου σύντομα καταδικάστηκε αρχικά από τη Μείζονα Σύνοδο της Ιεραρχίας της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων στις 20 Σεπτεμβρίου του 1872 [51], και στη συνέχεια στις 7 Νοεμβρίου του ίδιου έτους η θέση του κηρύχθηκε «σχισματική» [52] από τη Σύνοδο. Αυτή η καταδίκη έγινε αποδεκτή και από την Κωνσταντινούπολη. Όπως προκύπτει από το μήνυμα των Φαναριωτών-μελών της Αγιοταφικής Αδελφότητας στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας Ιεροσολύμων [53], αυτοί, αφού κατέφθασαν στην Κωνσταντινούπολη ζήτησαν και έγιναν δεκτοί σε ακρόαση από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Άνθιμο ΣΤ΄. Εκείνος και γενικότερα, και ειδικότερα υποστήριξε τη θέση τους και πολύ εύκολα αναγνώρισε την καταδίκη του από πολλών ετών υποστηρικτή και βοηθού του στην διευθέτηση δυσχερέστατων ζητημάτων στην Ανατολή [54].

Υπό την επίδραση της Ρωσίας και της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως με την πάροδο του χρόνου μετρίασε τη θέση του έναντι των Βουλγάρων, αλλά όχι μέχρι τέλους. Δυνάμει αυτής της επιδράσεως το 1875 αποκαταστάθηκε στον πατριαρχικό του θρόνο και ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Κύριλλος Β΄ [55].

3. Η καταδίκη για την αίρεση του εθνοφυλετισμού από τον Άνθιμο Δ΄ Ταμβάκη

Η κατανόηση του νοήματος των συνοδικών Πράξεων δεν μπορεί να είναι πλήρης χωρίς την εξέταση της από 11^{ης} Σεπτεμβρίου 1872 επιστολής του Ανθίμου Δ΄ Ταμβάκη [56], η οποία είχε ως αποδέκτη τον εν ενεργεία πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Άνθιμο ΣΤ΄.

Εξαρχής θα πούμε λίγα λόγια για τον συντάκτη της επιστολής. Δύο φορές διετέλεσε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1840—1841, 1848—1852)· κατέχοντας τον πατριαρχικό θρόνο στις 29 Ιουνίου 1850 εξέδωσε τον Τόμο Αυτοκεφαλίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος. Παράλληλα, σύμφωνα με τον έγκυρο χαρακτηρισμό του Μανουήλ Γεδεών, ο Άνθιμος Δ΄ αποδείχθηκε «άνεπιτήδειος εις πηδαλιουχίαν τηλικαύτης όλκάδος» [57], δηλαδή το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως με όλη τη μεγαλοπρέπειά του. Μετά την έγγραφη παραίτησή του από το θρόνο στις 30 Οκτωβρίου 1852 διέμεινε σε ένα από τα Πριγκηπώνησα (Πρίγκηπο) μέχρι τα βαθιά γεράματα (†1878).

Στην εν λόγω επιστολή οι Βούλγαροι δεν κατηγορούνται για το σχίσμα του φυλετισμού, αλλά για την αίρεση του φυλετισμού. Παρατίθεται το κείμενο της εν λόγω εξαιτίας της σπουδαιότητας αυτής.

«Παναγιώτατε, θειότατε καὶ σεβασμιώτατε πατριάρχα Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ λίαν ἀγαπητὲ καὶ περιπόθητε ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος κύριε Ἄνθιμε· τὴν φύλην ἡμῶν αὐτῆς σεβασμίαν παναγιότητα ἀδελφικῶς ἐν Κυρίῳ κατασπαζόμεθα.

Κομισάμενοι εὐχαρίστως λίαν τὸ ἀπὸ θ' ὀδεύοντος μηνολογούμενον σεβάσμιον ἀδελφικὸν αὐτῆς γράμμα, δι' οὗ προσκαλούμεθα καταβῆναι καὶ λαβεῖν μέρος ἐν τῇ αὐρίον συγκροτηθησομένη δευτέρᾳ συνεδριάσει τῆς ἀγίας καὶ μεγάλης Συνόδου, αἰσθανόμεθα οὐ μικρὰν τὴν λύπην, ἀκουσίως κωλυόμενοι ἀποδεχθῆναι τὴν πρόσκλησιν ἅτε δὴ ποκίλαις σωματικαῖς ἀσθενείαις κατατρυχόμενοι, καὶ μάλιστα τὰς ἡμέρας ταύτας ποδαλγία καὶ ρευματισμοῖς δεινοῖς. Ἐξαιτούμενοι ὅθεν τὴν παρ' αὐτῆς τε καὶ ἀπάσης τῆς ἱερᾶς καὶ μεγάλης Συνόδου συγνώμην ἐπὶ τῇ ἀκουσίῳ ταύτῃ ἡμῶν ἐλλείψει, παρακαλοῦμεν θερμῶς τὴν ὑμετέραν σεβασμίαν παναγιότητα, ἥτινι καὶ ἀνατιθέμεθα τὴν ἰδίαν ἡμῶν ταπεινὴν ψῆφον, ἀντιπροσωπεῦσαι καὶ ἡμᾶς κωλυομένους, ὡς ἄνω εἴρηται, παρουσιάσαι ἐν τῇ δευτέρᾳ συνεδριάσει τῆς ἀγίας καὶ μεγάλης Συνόδου, ἀποδεχομένους ὅλην ψυχὴν καὶ καρδίαν τὰ τῇ ὑμετέρᾳ σεβασμίᾳ παναγιότητι δόξαντα καὶ ἀπάσῃ τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Συνόδῳ καταδικάζοντας συνωδὰ τοῖς θεοῖς καὶ ἱεροῖς κανόσι τῆς ἀγίας ἡμῶν ὀρθοδόξου καθολικῆς Ἐκκλησίας τὸ πρῶτον ἤδη ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ ἀκουόμενον, ξένον ὅλως, καὶ παρ' ἀνοσίων καὶ καθηρημένων ἀρχιερέων καὶ τῶν προστατῶν τοῦ βουλγαρικοῦ κινήματος ἐπινοηθὲν δόγμα τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ, ὡς αἵρεσιν παραδιδόντας τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι. Πρὸς δὲ καὶ τοὺς καθηρημένους καὶ ἀφορισμένους Βουλγάρους ποτὲ ἀρχιερεῖς, καὶ ἐκείνους ἐκ τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ, τοὺς εἴτε κατὰ ἄτομον, εἴτε κατὰ πόλεις καὶ χωρία ἐπομένους τῇ αἵρέσει ταύτῃ τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ κηρύττομεν ὡς ἀπεσχισμένους τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας, σχισματικούς καὶ αὐτὸ δὴ αἰρετικούς. Καὶ ταῦτα μὲν ἔχομεν εἰς ἀπάντησιν τοῦ τελευταίου σεβασμίου ἀδελφικοῦ αὐτῆς γράμματος [58], ὁ δὲ Θεὸς ἡμῶν καὶ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς χαρίζοιτο τῇ ὑμετέρᾳ σεβασμίᾳ αὐτῆς παναγιότητι ἔτη πλεῖστα, ὑγιεινὰ καὶ σωτηριωδέστατα.

αωοβ', Σεπτεμβρίου ια'.

Τῆς φύλης ἡμῶν αὐτῆς σεβασμίας παναγιότητος

ἀγαπητὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφὸς

καὶ ὅλως πρόθυμος

(ὑπογ.) + Ὁ πρῶτον Κωνστ/πόλεως Ἄνθιμος ὁ Βυζάντιος

Τῷ παναγιωτάτῳ, θειοτάτῳ καὶ σεβασμιωτάτῳ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ λίαν ἀγαπητῷ καὶ περιποθητῷ ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ τῆς ἡμῶν μετριότητος, κυρίῳ Ἀνθίμῳ, ἀσπασίως».

Οι κατηγορίες για εθνοφυλετισμό, χωρίς όμως να αναφέρεται η λέξη «αίρεση», διατυπώθηκαν στην από 27^{ης} Απριλίου 1872 επιστολή του Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθίμου ΣΤ΄ και των ανώτατων ιεραρχών της Μεγάλης του Χριστοῦ Εκκλησίας [59]. Ο πρώην Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθίμος Δ΄ ἦταν ἓνας ἀπὸ ἐκείνους που υπέγραψαν αὐτὴ τὴν ἐπιστολή, ὡστόσο στὴν ἀπὸ 11^{ης} Σεπτεμβρίου 1872 ἐπιστολή του προσέθεσε τὴ λέξη «αίρεση», δηλαδὴ τοποθετήθηκε προσωπικά ἀκόμη πιο ἀκραία.

Κατηγορίες για «φυλετισμό» εἶχαν καὶ νωρίτερα διατυπωθεῖ. Ἐτσι, ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος Β΄ στὴν ἀπὸ 24^{ης} Ἰανουαρίου 1869 ἐπιστολή του πρὸς τὸν Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο ΣΤ΄ υπέδειξε τὸν κίνδυνο τῶν «φυλετικῶν διακρίσεων»: εἰάν συγκληθεῖ ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ εξαφανίσει «...τῶν ἐθνολογικῶν φιλοτιμιῶν ἐφερπύσασαν ἔχιδναν ἐκ μέσου τῆς Ἐκκλησίας» [60].

Ἡ Ὁρθόδοξη Εκκλησία τῆς Ἑλλάδος στὴν ἀπὸ 7^{ης} Απριλίου 1869 ἐπιστολή της πρὸς τὸν Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο ΣΤ΄ δήλωσε ὅτι τάσσεται υπὲρ τῆς χρήσεως ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τῆς μητρικῆς τοὺς γλώσσας στὶς ἱερὲς ἀκολουθίες, ἀλλὰ κατὰ τῆς «φυλετικῆς διακρίσεως τοῦ ἐνὸς ὀρθοδόξου πληρώματος» [61].

Στὴν ἀπὸ 6/14 Ἰανουαρίου 1871 «Ἀντίρρηση εἰς τὸ Ἐπιστολιμαῖον Ὑπόμνημα τοῦ Πατριαρχείου ἢ Ἀπολογία τῶν ὀρθοδόξων βουλγάρων πρὸς τοὺς ὁμοδόξους αὐτῶν Χριστιανούς» ἀναφερόταν ὅτι ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀναγνωρίζει τὴ Βουλγαρικὴ Εξαρχία καὶ κατηγορεῖ τοὺς Βουλγάρους γιὰ τὴ «φυλετικὴ διάκριση» (φυλετισμὸ / εθνοφυλετισμὸ), ἐνῶ ἡ ἴδια ἡ προβλεπόμενη «Οἰκουμενικὴ Σύνοδος» χρειάζεται γιὰ τὴν καταδίκη τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ! [62] Ἡ τελευταία ὑπόδειξη εἶναι ἀκρῶς σημαντικὴ: τὰ σχέδια καταδίκης τοῦ φυλετισμοῦ / εθνοφυλετισμοῦ ὑπῆρχαν ἐνάμιση χρόνον πρὶν τὴν υλοποίησή τους! Καὶ θὰ μπορούσαν νὰ ὑπάρχουν καὶ παλαιότερα καὶ δὲν προέκυψαν ἐκ τοῦ μηδενός. Τὴν ἴδια στιγμή τὸ βουλγαρικὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα δὲν ἐφθάσε ἀκόμη στο ἀπόγειό του καὶ θεωροῦνταν στὸ ἴδιο τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἀν καὶ δυσδιαχειρίσιμο, παρ' ὅλ' αὐτὰ διαχειρίσιμο [63].

Ἡ ἀκρῶς κατηγορηματικὴ θέση τοῦ πρώην Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθίμου Δ΄ δὲν ἀποτυπώθηκε ἀπευθείας στὸν συνοδικὸ Ὅρο, ἀλλὰ ἀδιαμφισβήτητα ἀποτελοῦσε τὸ ἐσωτερικὸ θεμέλιό του. Ὡστόσο, ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλῃ Σύνοδος τοῦ 1872 με τὴ συμμετοχὴ σειράς ἐκπροσώπων τῶν ἄλλων κατὰ τόπους Εκκλησιῶν ἔκρινε σημαντικό νὰ μὴν προχωρήσει στὴν πλέον αυστηρὴ διατύπωση, δίνοντας ἐμφαση ὄχι στὴν αἵρεση, ἀλλὰ στὸ σχίσμα.

4. Ἡ ἀπὸ 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1872 Ἐκθεση τῆς Επιτροπῆς: τὸ θεμελιώδες σκεπτικὸ

Ἀς ἐξετάσουμε τὸ πρῶτο κεφαλαιώδους σημασίας συνοδικὸ ἐγγράφο, τὴν ἀπὸ 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1872 Ἐκθεση τῆς Εἰδικῆς Επιτροπῆς [64], ἡ ὁποία ἀνεγνώσθη στὴ Σύνοδο κατόπιν αἰτήματος τοῦ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθίμου ΣΤ΄ ἀπὸ τὸν ἀρχιμ. Νικηφόρο [65]. Σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸν Ὅρο εἶναι κείμενο προπαρασκευαστικοῦ χαρακτήρα, ὡστόσο ἀκριβῶς στὴν Ἐκθεση διαφαίνεται τὸ κοινὸ σκεπτικὸ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι καταδίκασαν τὸν φυλετισμὸ τῶν Βουλγάρων, διαφαίνεται καλύτερα καὶ ἀπὸ ὅ,τι στὸν

Όρο. Η εν λόγω Έκθεση αποτελείτο από τρία μέρη. Το πρώτο μέρος ιστορικό, στο δεύτερο μέρος επιχειρείτο η τεκμηρίωση του ότι η «ἀρχή τοῦ φυλετισμοῦ» αντιβαίνει προς το Ευαγγέλιο και είναι αλλότρια για όλη την Εκκλησία του Χριστού. Στο τρίτο γίνεται η χρονολογική απαρίθμηση των βασικών γεγονότων του σχίσματος των Βουλγάρων [66].

Στην αρχή του πρώτου μέρους λόγος γίνεται για το ποιος πρέπει να είναι επίσκοπος στις μητροπόλεις ή τις επαρχίες της Μεγάλης Εκκλησίας. Ο ιεράρχης «δὲν πρέπει νὰ χαίρῃ ἐξαιρετικὰ δικαιώματα καὶ ἀνύπαρκτα προνόμια» [67]· με άλλα λόγια πρέπει να αρκείται ακριβώς σ' εκείνες ειδικά τις αρμοδιότητες ή τα δικαιώματα, τα οποία του είχαν χορηγηθεί από την προϊστάμενη εκκλησιαστική Αρχή. Αλλά εκείνος, ο οποίος «δὲν ἤθελεν, ὡς εἴρηται, γνωρίζει ἐντελῶς τὴν γλῶσσάν μας... νὰ μὴ ἤθελε στέλλεσθαι ἀρχιερεὺς εἰς τὰς ἐπαρχίας μας».

Με όλα αυτά στην Έκθεση καταγράφεται η σκέψη ότι δεν επιτρέπεται ο διαχωρισμός των κατοίκων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε Έλληνες και Βουλγάρους, αλλά και οι μεν, και οι δε συγκροτούν «ἐν ἔθνος ὀρθόδοξον» [68]. Ο παρὼν ισχυρισμός έγινε παρά την αίτηση του αντιπροσώπου της μητροπόλεως του Τυρνόβου [69], ο οποίος προφανώς επέμεινε στην ανάγκη να υπάρχει στο Τύρνοβο Βούλγαρος επίσκοπος.

Οι συντάκτες της Εκθέσεως περιγράφουν την περαιτέρω πολιτική της Μεγάλης Εκκλησίας ως απόπειρα ανταποκρίσεως στο αίτημα των Βουλγάρων (συμπεριλαμβανομένου και του συνοδικού Συγγιλίου σε δεκαπέντε άρθρα, που ενεκρίθη στις 24 Φεβρουαρίου 1861 επί Πατριάρχου Ιωακείμ [70]), οι οποίοι παραλλήλως αρνήθηκαν την παρούσα προσέγγιση και επέμειναν ανυποχώρητα στις θέσεις τους [71]. Τα εφεξής οκτώ σημεία [72], που παρουσιάσθηκαν από τους Βουλγάρους αντιπροσώπους, κατόπιν εντολής της αυτοκρατορικής (δηλαδή της τουρκικής) κυβερνήσεως στις 16 Ιουλίου 1861 [73], διακρίνονταν, σύμφωνα με την παρατήρηση του επόμενου Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Σωφρονίου, για «διχαστικὸν τοῦ φυλετισμοῦ πνεῦμα» [74]. Ένα από τα κεντρικά σημεία της εκ κανονικής απόψεως κριτικής ήταν η απαγόρευση στους δύο επισκόπους σε ένα και τον αυτό τόπο να «ἐξασκῶσιν ἐξουσίας ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους» [75]. Επίσκοπος, ο οποίος υπηρετεί σε αυτή ή την άλλη επαρχία αποκαλείται «ὁ τοπικὸς ἐπίσκοπος» και «ἔχει ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ αὐτοῦ εὕρισκομένων ὀρθοδόξων οἰουδήποτε γένους καὶ ἂν ᾧσιν» [76].

Και στις ἑξι προτάσεις των Βουλγάρων (22 Απριλίου 1866) [77] («Αἱ νεώτεραι προτάσεις τῶν Βουλγάρων») κατά την άποψη των συντακτῶν της Εκθέσεως επικρατεῖ «τὸ αὐτὸ τοῦ φυλετισμοῦ πνεῦμα» [78]. Τούτο αποδεικνύεται από το εξής παράδειγμα: σύμφωνα με μια εκ των ως άνω προτάσεων, ιερεῖς της βουλγαρικής εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου Κωνσταντινουπόλεως μπορούν με πρόσκληση των κατοικούντων στην πρωτεύουσα Βουλγάρων να ιερουργήσουν «πανταχοῦ ὅπου ἂν προσκληθῶσιν» [79]. Σύμφωνα με τους συντάκτες της Εκθέσεως, «πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν» (Ρωμ. 16, 4), για τις οποίες γράφει ο Απόστολος Παῦλος, δεν είναι Εκκλησίες των εθνῶν, τα οποία κατοικούν σε διάφορους τόπους, αλλά οι κατά τόπους Εκκλησίες, που καλύπτουν μια συγκεκριμένη περιοχή [80].

Με τέτοιους συλλογισμούς ολοκληρώνεται η παράθεση του πρώτου μέρους της Εκθέσεως, που διακρίνεται προφανώς από εμπαθή χαρακτήρα. Η εθνική σλαβική αρχή των Βουλγάρων χαρακτηρίστηκε ως φυλετική και καθ' οιονδήποτε τρόπο μη έχουσα το δικαίωμα αυτοτελούς υπάρξεως. Οι υπέρμαχοι των εθναρχικών δικαιωμάτων του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως είχαν ως αφετηρία το γεγονός ότι ποιμαίνει το «ἐν ἔθνος», πολυεθνικό μάλιστα, αλλά από την άλλη πλευρά, έχει ως βάση του το ελληνικό γένος και τη

γλώσσα. Κατά τη συνύπαρξη των Ελλήνων και των Βουλγάρων στη μια Οθωμανική Αυτοκρατορία οι Βούλγαροι θα έπρεπε να συμφιλιοθούν με την κυριαρχία των Ελλήνων και της ελληνικής αρχής. Η επιδίωξη της ισότητας ή της ανεξαρτησίας αντιμετωπιζόταν ως φοβερή αμαρτία, ισότιμη με το σχίσμα ή ακόμη και την αίρεση.

Για να αποτραπεί κάθε προσπάθεια αναγεννήσεως της αυτοτελούς Βουλγαρικής Εκκλησίας χρησιμοποιήθηκε η κατηγορία του φυλετισμού, για την τεκμηρίωση του οποίου οι κατά τύπους Εκκλησίες ορίστηκαν ως εκείνες, οι οποίες έχουν αυστηρώς οριοθετημένα εδαφικά σύνορα [81] (σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται τόσο οι Εκκλησίες, που προσέλαβαν την ονομασία τους «ἐκ τοῦ τόπου» αυτών, όσο και οι Εκκλησίες, που ονομάστηκαν «ἐκ τῶν κατοίκων» [82]), σε αντιδιαστολή προς τη Μεγάλη Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως, που είναι οικουμενική και παγκόσμια.

Το εν λόγω σκεπτικό αναλύεται στο β' μέρος της Εκθέσεως, όπου «αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν» (Ρωμ. 16, 4) ερμηνεύονται όχι ως εκκλησίες του ενός ή του άλλου ειδωλολατρικού λαού, αλλά ως «συγκροτούμεναι ἐξ ἐθνικῶν... οὐχὶ πρὸς διάκρισιν τῶν καθ' ἕκαστον ἐθνῶν, ἀλλὰ κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τοὺς ἐξ Ἰουδαίων πιστοὺς» [83]. «Τὸ πλήρωμα τῶν πιστῶν ἐκάστης τῶν τοιούτων Ἐκκλησιῶν συνέκειτο ἐκ χριστιανῶν πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης» [84]. Κάθε Τοπική Εκκλησία, ιδίως από εκείνες, που συγκροτήθηκαν κατά τη δεύτερη χιλιετία «ἔχουσιν ὠρισμένα ὅρια αὐτὰ τὰ τῆς πολιτικῆς ἐπικρατείας, ὧν ἐκτὸς οὐδεμίαν ἔχουσιν δικαιοδοσίαν ἐκκλησιαστικὴν» [85]. Οι συντάκτες της Εκθέσεως απορρίπτουν κατηγορηματικώς το ενδεχόμενο υπάρξεως της «Ἐκκλησίας τοῦ ἔθνους» και κηρύσσουν ως μόνον δυνατή «Ἐκκλησία τοῦ τόπου» ή «Τοπική Ἐκκλησία» [86].

Οδηγούν τον «φυλετισμό» στο γκροτέσκο, ως αρχή της συστάσεως της μιας ή της άλλης Εκκλησίας ἐξ ἀνθρώπων μόνον μιας συγκεκριμένης εθνικότητας. Κατά την σύμφωνα με αυτούς περιγραφή του φυλετισμού, αυτή η αρχή θα ήταν καταστροφική για την Εκκλησία εάν θα μπορούσε να εφαρμοσθεῖ πλήρως:

«Ὁ ἀπόστολος Παῦλος, λόγου χάριν, ὅς ἦν ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν, οὐ δυνήσεται εἶναι ποιμὴν, ἀλλ' ἢ ἐν ἐνὶ μόνῳ ἔθνει, καθ' ὃ Ἰουδαῖος, τῷ ἰουδαϊκῷ, παρὰ δὲ τοῖς Ἰλλυριοῖς ἔσται ἀπαράδεκτος ἢ γοῦν ὑποπτος διὰ τὸ ἐτερόφυλον· ὡσαύτως τοὺς μακαρίους Κύριλλον καὶ Μεθόδιον, ὡς Ἕλληνας τὴν καταγωγὴν, οὐκ ἂν ἐδέξαντο οἱ Σλαῦοι ὡς ποιμένας, οὐς ὡς ἀποστόλους ἐδέξαντο· οὐδ' ἂν οἱ μὴ Σέρβοι παρεδέξαντο ὡς πατριάρχην τὸν Σέρβον Ῥαφαὴλ [87], οὐδ' ἂν οἱ μὴ Βούλγαροι τοὺς τρεῖς τελευταίους Βουλγάρους, Εὐγένιον [88], Χρύσανθον [89] καὶ Ἀγαθάγγελον· [90] οὐδ' ἂν οἱ Ῥῶσσοι ὡς ἀρχιεπισκόπους τοὺς Ἕλληνας, Εὐγένιον τὸν Βούλγαριν καὶ Νικηφόρον τὸν Θεοτόκην. Ἐκ δὲ τούτου ὁπόση καὶ ὁποία προκύψει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ζημία! Ἐῖτα ὁ φυλετικὸς ἐγωϊσμός, ὁ ἐν ἐκάστη τῶν φυλετικῶν Ἐκκλησιῶν ἀναπτυχθισόμενος, τοσούτῳ καταπνίξει τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα, ὥστε δυσκόλως ἐπιτρέψει τινὶ αὐτῶν μεριμνᾶν καὶ συμπράττειν ὑπὲρ τῆς ἐτέρας κατὰ καθῆκον χριστιανικόν, ἀλλὰ τὸ πολὺ ἐκ φυλετικῶν συμφερόντων» [91].

Με τη συνοίκηση Ελλήνων και Βουλγάρων θα μπορούσε να φανεί στους Έλληνες ότι η απόσπαση της Βουλγαρικής Εκκλησίας από το Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως θα δημιουργήσει ανυπέρβλητα δικαιοδοσιακά προβλήματα, ωστόσο στην πραγματικότητα με μία ηπιότερη στάση κατά τη διευθέτηση του βουλγαρικού εκκλησιαστικού ζητήματος θα μπορούσαν να πετύχουν μια πιο αποδεκτή συμβιβαστική λύση: μια συνύπαρξη, που θα επέτρεπε την αποφυγή υπερβολικής συγχύσεως.

Το τρίτο μέρος της Εκθέσεως, η ιστορική χρονολόγηση των «παρανομιών» των Βουλγάρων δεν είναι του παρόντος να εξετασθεί. Αρκεί να υποδείξουμε μόνον την πρώτη πρόταση «τοῦ φυλετισμοῦ ἀγνώστου μὲν ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ» [92]. Ωσάν οι Βούλγαροι στην επιδίωξη τους να ιδρύσουν μια ανεξάρτητη Εκκλησία, αποδείχθηκαν πρωτεργάτες ενός εντελώς νέου εγχειρήματος, γεγονός που και απορρίφθηκε στην Έκθεση από τους Φαναριώτες ιεράρχες-θεολόγους.

Ως γενικό συμπέρασμα η Επιτροπή αποφάσισε ότι οι αποσκιρτήσαντες της Εκκλησίας δεν συγκρότησαν κάτι άλλο παρά «Παρασυναγωγήν καὶ Σχίσμα» [93], επικαλούμενοι τον α' κανόνα του Μεγάλου Βασιλείου και τη γνώμη της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, που διατυπώθηκε στις 19 Απριλίου 1869 στη συνεδρία της Αγιοτάτης Συνόδου αυτής, [94] όπου αναφερόταν, σύμφωνα με το παρατιθέμενο απόσπασμα, ότι σε περίπτωση εκκλησιαστικής χειραφετήσεως χωρίς τη συγκατάθεση του Παναγιωτάτου Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως οι Βούλγαροι θα προσχωρούσαν σε σχίσμα. [95]

Ωστόσο, η γνώμη της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας δεν ήταν τόσο κατηγορηματικά αρνητική. Στο ίδιο κείμενο ειδικότερα διαλαμβάνονται:

«Ἐὰν οἱ βούλγαροι ἀπετέλουν ἴδιον κράτος, ὡς ἀποτελοῦσιν οἱ ῥῶσσοι καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὑπαρξίς τότε αὐτοκεφάλου βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ἦν ἂν καὶ εὐλογος καὶ ἀκίνδυνος» [96].

Την Έκθεση συνέταξαν ιεράρχες, οι οποίοι και την υπέγραψαν ως εξής:

- ὁ Χαλκηδόνης Γεράσιμος,
- ὁ Δέρκων Νεόφυτος,
- ὁ Διδυμοτείχου Διονύσιος,
- ὁ Νύσσης Καλλίνικος,
- ὁ Μ. Πρωτοσύγκελλος Δωρόθεος Ευελπίδης,
- ὁ ἀρχιμανδρίτης Φιλόθεος Βρυέννιος,
- ὁ ἀρχιμανδρίτης Νικηφόρος Γλυκάς,
- ὁ ἀρχιμανδρίτης Γερμανός Αφθονίδης,
- ὁ πρωτοσύγκελλος Καλλίνικος Φωτιάδης,
- ὁ ιεροδιάκονος Κωνσταντίνος Βαλιάδης [97].

Όλα τα πρωτεύοντα μέλη της Συνόδου συμφώνησαν με τη συνταχθείσα Έκθεση. Έτσι, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ δήλωσε: «Κἀγὼ παραδέχομαι τὸ ἔργον τῆς ἐπιτροπῆς καθ' ὁλοκληρίαν» [98]. Παρομοίως τοποθετήθηκε και ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Σωφρόνιος Δ': «Σύμφημι κἀγὼ καὶ ἐπιδοκιμάζω τὴν ἔκθεσιν» [99]. Ο Πατριάρχης Αντιοχείας δήλωσε: «Συμφώνως τοῖς πράγμασιν ἔγραψεν ἡ ἐπιτροπὴ» [100]. Επόμενος τοποθετήθηκε ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου: «Καλῶς ἔχει ἡ ἔκθεσις· καὶ εὐχαριστοῦμεν τὴν ἐπιτροπὴν ἐπὶ τῇ ἀκριβείᾳ τῆς ἐκθέσεως».

Ο μητροπολίτης Σβορνικίου αναφώνησε: «Ἐξω οἱ παρασυνάγωγοι, ἔξω οἱ φυλετισταὶ!». [101]

Όμως ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Σωφρόνιος Δ΄ και ακολουθώντας αυτόν ο Πατριάρχης Αντιοχείας επέμειναν ώστε στον συνοδικό Όρο να επιδειχθεί έλεος έναντι του βουλγαρικού λαού και να προτραπεί σε μετάνοια, για να εισπράξουν την απάντηση του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ και τον ακολουθώντα αυτόν μητροπολίτη Δέρκων Νεόφυτο ότι στον συνοδικό Όρο είναι ανάρμοστες οποιεσδήποτε προτροπές [102].

Η γνώμη του επισκόπου Βράτζης Παΐσιου ότι η απουσία του Πατριάρχη Ιεροσολύμων Κυρίλλου από τη Σύνοδο καθιστά τις συνοδικές αποφάσεις άκυρες στα μάτια των Βουλγάρων, δηλαδή ότι οι Βούλγαροι θα κρίνουν «..τήν απόφασιν ταύτην τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Συνόδου ὡς οὐδεμίαν ἔχουσιν βαρύτητα...» [103], απορρίφθηκε από την πλειονότητα [104], αν και αδίκως.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, γενικότερα μπορούμε να επισημάνουμε ότι στην πραγματικότητα οι συντάκτες της Εκθέσεως αντιμετώπισαν ένα αρκετά δυσχερές εγχείρημα. Στην αυτοκρατορία, όπου η μεγαλύτερη μερίδα των ορθοδόξων χριστιανών ήταν είτε Έλληνες, είτε Βούλγαροι, επέμειναν αυτοί στην Εκκλησία «ένος γένους», όπου οι Έλληνες είχαν τον πρωτεύοντα ρόλο. Η άρνηση στους Βουλγάρους του δικαιώματος να δημιουργήσουν ανεξάρτητη Εκκλησία αποτελεί ιδιόμορφο περιορισμό των δυνητικών τους δικαιωμάτων, ο οποίος εκούσια ή ακούσια οδηγούσε στη αντίστοιχη αύξηση των δικαιωμάτων των Ελλήνων, οι οποίοι για λόγους αυτοάμυνας από τη δική τους «αντιφυλετική» επιχειρηματολογία επέμειναν στο εξωεθνικό και οικουμενικό χαρακτήρα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Η Έκθεση αντιμετωπίστηκε από τα συνοδικά μέλη ως σοβαρό αποδεικτικό θεμέλιο, αν και στην πραγματικότητα οι αναφορές στην προηγούμενη παράδοση σχετικά με την πολυεθνική σύνθεση των κατά τόπους Εκκλησιών ήταν αρκετά επιπόλαιου χαρακτήρα. Η διάκριση μεταξύ της «Έκκλησίας ἐπὶ τόπου» και της «Έκκλησίας ἐθνικῆς» δεν χαράχθηκε επακριβώς και στην ουσία επινοήθηκε προκειμένου να δικαιολογηθούν τα αυστηρά μέτρα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως έναντι των απειθών Βουλγάρων, οι οποίοι αναδείχθηκαν ένα ιδιόμορφο σύμβολο του υποτίθεται κατακριτέου εθνικισμού υπό θρησκευτικό μανδύα. Η σαφής διάκριση μεταξύ των κατά τόπους Εκκλησιών και της Οικουμενικής Εκκλησίας είχε πολύ μακροπρόθεσμες επιπτώσεις, οι οποίες εκδηλώθηκαν πλήρως τον 20^ο και ιδίως στις αρχές του 21^{ου} αι.

5. Ο Συνοδικός Όρος του 1872 με σχόλια

Στις 16 Σεπτεμβρίου 1872 η Σύνοδος συνήλθε στην γ΄ συνεδρίασή της, όπως αναφέρεται στα Πρακτικά, το Σάββατο, ημέρα μνήμης της Αγίας Μεγαλομάρτυρος Ευθυμίας [105], προστάτιδος της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου και του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Της συνεδρίασεως προηγήθηκε η κοινή προσευχή βάσει ειδικής ιεράς τελετής με απόλυση, που προβλέπεται την εορτή της Πεντηκοστής: «Ὁ ἐν εἵδει πυρίνων γλωσσῶν οὐρανόθεν καταπέμψας τὸ πανάγιον Πνεῦμα...» [106]. Η πολυγλωσσία της Πεντηκοστής αντιμετωπιζόταν μάλλον ως σύμβολο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ενώ οι επιμέρους γλώσσες ως σύμβολα των μικρών εθνικών Εκκλησιών ή εκκλησιαστικών κοινοτήτων. Στο τέλος της ιεράς τελετής εψάλη το δοξαστικό της Αγίας Ευθυμίας, το περιεχόμενο του οποίου, σύμφωνα με το δόγμα των συνοδικών, έπρεπε να τονίσει τη σημασία του κορυφαίου και μοναδικού συνοδικού Όρου με καταδίκη του φυλετισμού:

«Σήμερον χοροὶ Πατέρων, Πανεύφημε, συναθροισθέντες διὰ Χριστὸν, τὸν Τόμον σοι προσάγουσι τῆς ὀρθοδόξου πίστεως· ὄνπερ λαβοῦσα ἐν ταῖς τιμαῖς σου χερσί, φυλάττεις μέχρι τέλους· ὅθεν καὶ βροτῶν χοροστασίαι συνελθόντες, τὴν σὴν ἄθλησιν γεραίρομεν, βοῶντες εὐσεβῶς· Χαίροις πανεύφημε, ἢ τὴν ὀρθόδοξον καὶ πατροπαράδοτον πίστιν, ἄτρωτον φυλάξασα· Χαίροις, ἢ πρεσβεύουσα ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν» [107].

Σε αὐτὸ το δοξαστικὸ ἐξυμνεῖτο το μεταθανάτιο θαῦμα τῆς Ἀγίας Μεγαλομάρτυρος Ευφυμίας, δηλαδή ἡ ἐπιλογή το ὀρθοῦ δογματικοῦ Ὁρου στὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνας, χάριν στο ὁποῖο τιμάτο ἐκείνη ὡς φύλακας τῆς πίστεως καὶ τῆς αλώβητης Ορθοδοξίας. Οἱ μετέχοντες στὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως το 1872 ἀντιμετώπισαν τὸν συνοδικὸ Ὁρο ὡς ἰσοδύναμο με τὸν Ὁρο τῆς Χαλκηδόνας, ἀν καὶ τα ἐν λόγῳ κείμενα εἶναι ἀσύγκριτα ὡς πρὸς το περιεχόμενο καὶ τὴ σπουδαιότητά τους.

Ἀπὸ τὴ συνεδρίαση ἔλειπε ὁ πρῶν Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθίμος Βυζάντιος [108], γιὰ λόγους υγείας ὁ ἐπίσκοπος Σεβαστείας Παῖσιος, καθὼς καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος Β΄ [109].

Στὴν ἀρχὴ τῆς συνεδρίασεως ἀνεγνώσθη το «σχέδιον Ὁρου», το ὁποῖο πρακτικὰ δὲν διέφερε το καθαραγραμμένου, ἀπὸ ὅπου ἐξαλείφθηκε μιὰ διατύπωση καὶ διασαφηνίσθηκε ὁ κατάλογος τῶν ὀνομάτων τῶν καθηρημένων Βουλγάρων ἱεραρχῶν (σύμφωνα με τὴν πρόταση το Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακείμ), ὡς ἐξῆς: στοὺς τέσσερις ἤδη καθηρημένους προστέθηκαν τα ὀνόματα δύο καὶ ἐν τέλει τριῶν Βουλγάρων ἱεραρχῶν, συμπεριλαμβανομένου το μητροπολίτη Βελισσοῦ Γενναδίου [110]. Σύμφωνα με τὴν κοινὴ ἀπόφαση τῶν συνοδικῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκθρονισθοῦν πρὶν τὴν υιοθέτηση το Ὁρου [111].

Στὴ συνέχεια συζητήθηκε ἐκτενῶς ἡ τροποποίηση το Ὁρου, τὴν ὁποία πρότεινε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου: «καὶ πάντας τοὺς “ἐν γνώσει” [112] κοινωνοῦντας καὶ συμφρονοῦντας καὶ συμπράττοντας αὐτοῖς, καὶ τοὺς δεχομένους ὡς κυρίας καὶ κανονικὰς τὰς ἀνιέρους αὐτῶν εὐλογίας τε καὶ ἱεροπραξίας, κληρικοὺς τε καὶ λαϊκοὺς, κηρύττομεν ΣΧΙΣΜΑΤΙΚΟΥΣ καὶ ἀλλοτρίους τῆς τοῦ Χριστοῦ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας» [113].

Ἡ προσθήκη το διασαφηνιστικοῦ «ἐν γνώσει» θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδεσμεύσει ἀπλοῦς Βουλγάρους ἀπὸ τὴν εὐθύνῃ καὶ κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ μειώσῃ τὸν βαθμὸ τῆς ἐπιθετικότητος το Ὁρου, ὡστόσο μετὰ ἀπὸ τὴν πολὺ μακρὰ συζήτηση, τόσο ἀπὸ υποστηρικτές, ὅσο καὶ ἀπὸ ἀντιπάλους τέτοιου εἶδους «ἐπιεικείας», αὐτὴ ἀπορρίφθηκε [114]. «Ἀρθήτω ἡ προσθήκη», ἀναφωνήθηκε ἐν τέλει [115].

Το ἐπόμενο ζήτημα ἦταν ἡ συζήτηση τῆς θέσεως το Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Κυρίλλου Β΄, ὁ ὁποῖος δὲν συμμετεῖχε στὶς συνεδριάσεις τῆς Συνόδου οὔτε προσωπικά, ἀλλὰ οὔτε καὶ μέσω ἀντιπροσώπου το [116].

Ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Σωφρόνιος Δ΄ πρότεινε νὰ συνταχθεῖ, ἐκτὸς το Ὁρου, καὶ «ἐπίσημος ἐκκλησιαστικὴ πρᾶξις» [117] με ἰδιαίτερη ἐμφαση στὴν «διηνεκὴ μητρικὴν αὐτῆς πρόνοιαν» [118] ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων, με ἄλλα λόγια, προκειμένου οἱ Βούλγαροι νὰ αἰσθανθοῦν ὅχι μόνον τὴν αὐστηρότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀγάπῃ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τούτοις, ἡ ἐν λόγῳ πρόταση ἐγίνε δεκτὴ μόνον ἀορίστως, χωρὶς νὰ τύχει συγκεκριμένης ἐφαρμογῆς.

Καὶ τελικά, ἀφοῦ υπεγράφη ὁ «τύπος καθαιρέσεως τῶν τριῶν ἀρχιερέων» ὁ μητροπολίτης Διδυμοτείχου ἀνέγνωσε τὸν Ὁρο, ποὺ ἦταν ἀναγεγραμμένος σε μεμβράνῃ [119].

Το κείμενο το Ὁρου ἐκδιδόταν κατ’ ἐπανάληψιν. Ἡ πρώτη ἐκδοσὴ κυκλοφόρησε ἀμέσως μετὰ τὴ λήξη τῆς Συνόδου στὴν Κωνσταντινούπολιν το 1872 ὡς τμῆμα ὅλων τῶν πράξεων τῆς Συνόδου, δηλαδή το

πλήρους στενογραφημένου κειμένου των Πρακτικών όλων των συνεδριάσεων της [120]. Η πλέον σύγχρονη έκδοση του Συνοδικού Όρου έγινε το 2016 εντός της σειράς Corpus Christianorum Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta. Παραθέτουμε το πλήρες κείμενο του Όρου βάσει της εκδόσεως του CCCOGD.

«Τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Συνόδου, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης ἐν ἔτει χιλιοστῷ ἑβδομηκοστῷ δευτέρῳ, Ἰνδικτιῶνος Α΄, κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον [121].

«Προσέχειν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ἡμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος (Πράξ. 20, 28), τὸ τῆς ἐκλογῆς ἡμῖν σκεῦος ἐντέλλεται, λύκους τε βαρεῖς μὴ φειδομένους τοῦ ποιμνίου καὶ ἄνδρας διεστραμμένα λαλοῦντας, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν, ἀναστήσεσθαι ἐν μέσῳ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας προαγορεύων, καὶ γρηγορεῖν ἡμᾶς διὰ τοῦτο παρακελευόμενος.

Τοιούτους τοίνυν ἄνδρας καὶ ἐπ’ ἐσχάτων ἐν τῷ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου κλίματι [122] ἐκ μέσου τοῦ εὐσεβοῦς βουλγαρικοῦ λαοῦ ἐξαναστάντας, καὶ φυλετισμοῦ καινὴν τινα δόξαν ἀπὸ τοῦ γεηροῦ βίου τῇ Ἐκκλησίᾳ [123] παρεισαγαγεῖν τολμήσαντας [124], καὶ καταφρονητὰς τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων γενομένους [125], πρωτοφανῇ ἐπ’ ἀθετήσει αὐτῶν φυλετικὴν παρασυναγωγὴν [126] συστήσαι ἀπαυθαδιάσαντας, μετ’ ἐκπλήξεως καὶ ἄλγους καρδίας καταμαθόντες, τὸν ζῆλον τοῦ Κυρίου, ὡς εἰκός, ἀνεζωσμένοι καὶ τὴν τοῦ κακοῦ διάδοσιν ἐν μέσῳ τοῦ εὐσεβοῦς τούτου λαοῦ [127] ἀνακόνησι ἀξιοχρέως προνοοῦμενοι, ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συνεληλύθαμεν.

Καὶ δὴ ἐν κατανύξει ψυχῆς τὴν ἄνωθεν παρὰ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων χάριν ἐπικαλεσάμενοι, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, «ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι», εἰς μέσον προθέμενοι, τὸν μὲν φυλετισμὸν πρὸς τε τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ ἀπ’ αἰώνων τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας πολίτευμα ἀντιπαρεξετάσαντες [128], οὐχ ὅπως ξένον, ἀλλὰ καὶ πολέμιον ἄντικρυς αὐτοῖς κατεφωράσαμεν, τὰς δὲ παρανομίας [129], τὰς ἐπὶ συστάσει γενομένας τῆς φυλετικῆς αὐτῶν παρασυναγωγῆς, καθ’ ἐκάστας ἀπαριθμηθείσας [130], ὑπὸ τοῦ συντάγματος τῶν ἱερῶν κανόνων ἀναφανδὸν κατεξελεγχόμενας κατείδομεν [131].

Δι’ ὃ καὶ μετὰ τῶν ἁγίων καὶ θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν «ἀσπασίως τοὺς θείους κανόνας ἐνστερνιζόμενοι, καὶ ὁλόκληρον τὴν αὐτῶν διαταγὴν καὶ ἀσάλευτον κρατύνοντες, τῶν ἐκτεθέντων ὑπὸ τῶν σαλπίγγων τοῦ Πνεύματος πανευφήμων Ἀποστόλων, τῶν τε ἁγίων ἑπτὰ [132] οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῶν τοπικῶς συναθροισθεισῶν ἐπὶ ἐκδόσει τοιούτων διαταγμάτων, καὶ τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῶν· ἐξ ἐνὸς γὰρ ἅπαντες καὶ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος αὐγασθέντες ὥρισαν τὰ συμφέροντα» [133], ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀποφαινόμεθα·

Α΄. Ἀποκηρύττομεν κατακρίνοντας καὶ καταδικάζοντας τὸν φυλετισμὸν, τουτέστι τὰς φυλετικὰς διακρίσεις καὶ τὰς ἐθνικὰς ἔρεις καὶ ζήλους καὶ διχοστασίας ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἀντικείμενον τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῖς ἱεροῖς κανόσι τῶν μακαρίων Πατέρων ἡμῶν, «οἳ καὶ τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν ὑπερείδουσι, καὶ ὅλην τὴν χριστιανικὴν πολιτείαν διακοσμοῦντες πρὸς θείαν ὁδηγοῦσιν εὐσέβειαν» [134].

Β΄. Τοὺς παραδεχομένους τὸν τοιοῦτον φυλετισμὸν καὶ ἐπ’ αὐτῷ τολμῶντας παραπηγνύναι καινοφανεῖς φυλετικὰς παρασυναγωγὰς κηρύττομεν, συνωδὰ τοῖς ἱεροῖς κανόσιν, ἁλλοτρίους [135] τῆς μᾶς, ἁγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτὸ δὴ τοῦτο ΣΧΙΣΜΑΤΙΚΟΥΣ [136]. Ἐπομένως, τοὺς

ἀποσχίσαντας ἑαυτοὺς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, καὶ ἴδιον θυσιαστήριον πῆξαντας, καὶ ἰδίαν φυλετικὴν παρασυναγωγὴν συστησαμένους, ἥτοι τοὺς προκαθαιρεθέντας καὶ ἀφορισθέντας, Ἰλαρίωνα τὸν ποτὲ Μακαριουπόλεως, Πανάρετον τὸν ποτὲ Φιλιππουπόλεως, Ἰλαρίωνα τὸν ποτὲ Λοφτσοῦ, Ἀνθιμον τὸν ποτὲ Βιδύνης [137], καὶ τοὺς ἤδη καθαιρεθέντας, Δωρόθεον τὸν τέως Σοφίας, Παρθένιο τὸν τέως Νυσσάβας, Γεννάδιον τὸν τέως Βελισσοῦ [138], καὶ τοὺς ὑπ’ αὐτῶν χειροτονηθέντας ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς τε καὶ διακόνους, καὶ πάντας [139] τοὺς κοινωνοῦντας καὶ συμφρονοῦντας καὶ συμπράττοντας αὐτοῖς, καὶ τοὺς δεχομένους ὡς κυρίας καὶ κανονικὰς τὰς ἀνιέρους αὐτῶν εὐλογίας τε καὶ ἱεροπραξίας, κληρικοὺς τε καὶ λαϊκοὺς, κηρύττομεν ΣΧΙΣΜΑΤΙΚΟΥΣ καὶ ἀλλοτρίους τῆς τοῦ Χριστοῦ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ταῦτα οὕτω διοριζόμενοι, δεόμεθα τοῦ παναγάρχου καὶ φιλανθρώπου Θεοῦ καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ τελειωτοῦ τῆς ἡμετέρας πίστεως, ἵνα τὴν μὲν ἀγίαν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν διατηρῇ ἁμωμον καὶ ἀλώβητον ἀπὸ πάσης νεωτερικῆς λύμης, ἐρηρυσμένην ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν Ἀποστόλων καὶ Προφητῶν· τοῖς δὲ ἑαυτοὺς ἀπ’ αὐτῆς ἀποσχίσασιν καὶ ἐπὶ τῇ τοῦ φυλετισμοῦ δόξῃ τὴν παρασυναγωγὴν αὐτῶν πῆξασιν δὴ μετάνοιαν, εἴ πως ποτὲ ἀνανήψαντες καὶ τὰ ἑαυτῶν ἀποπτύσαντες προσέλθοιεν τῇ μίᾳ, ἀγίᾳ, καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ· ἵνα ἐν αὐτῇ δοξάζωσι μετὰ πάντων τῶν ὀρθοδόξων τὸν μέγαν τῆς εἰρήνης Ἀγγελον καὶ Θεὸν, τὸν ἐλθόντα καταλλάξαι πάντας καὶ εἰρήνην εὐαγγελίσασθαι τοῖς ἐγγύς τε καὶ μακρὰν· ὅτι αὐτῷ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

6. Εκτιμήσεις και αφετηριακή σημασία του Ὁρου της Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως του 1872

Ὡς πρὸς τὴν ἀποτίμησιν τῆς Συνόδου τοῦ 1872 (ὅτι φυλετισμὸς ἴσον σχίσμα) ἀπέκλιναν οἱ ἀπόψεις:

1. Δεν ἦταν τῆς ἀρεσκείας ἀντιπροσώπων ἀρκετῶν κατὰ τόπους Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν αὕτη ἡ ἀπόφασις. Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Ρωσίας στὴν Ὑψηλὴ Πύλῃ Νικολάι Πάβλοβιτς Ἰγκνάτιεφ [140] προέτρεψε τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα καὶ Ἐκκλησίες, τόσο τὰ πρεσβυγενή, ὅσο καὶ τὶς νεοπαγεῖς Ἐκκλησίες Σερβίας καὶ Ρουμανίας, νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴ Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία ὅχι ὡς σχισματικὴ, ἀλλὰ ὡς προσωρινὰ μὴ ἀναγνωρισμένη [141].

2. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔκρινε καὶ θεωρεῖ ἐκείνη τὴν ἀπόφασις υποδειγματικὴ, ποὺ ἐπέλυσε τὸ καθολικὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικῆς Ἐκκλησίας μέσω τῆς ἀρνήσεως τῆς ἐθνικῆς Ἐκκλησίας. Ἐτσι καὶ ὁ σύγχρονος κληρικός τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιμ. Γρηγόριος Φραγκάκης γράφει γιὰ τὴν «καινὴ δόξα», ἡ ὁποία ἐπιτεύχθηκε νὰ υπερκερασθεῖ: εἶναι «τό νεοφανὲς παράδοξο ὅτι ὅπου Βούλγαρος ἐκεῖ καὶ Ἐκκλησία Βουλγαρίας» [142]. Ἐνῶ ὁ Μανουήλ Γεδεών, ἐπιστήμονας καὶ ἀρχαιοφύλακας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ τέλους τοῦ 19^{ου} – ἀρχῶν τοῦ 20^{ου} αἰ. ἐγράψε ὅτι τὸ βουλγαρικὸ σχίσμα ἀποδείχθηκε ἡ ἰσχυρότερη πρόκλησις στὰ δικαιώματα ἢ προνόμια τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως:

«Διὰ τοῦ φερμανίου τοῦ 1870 ὅχι προνόμια καὶ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ’ αὕτη ἡ ὑπόστασις αὐτῆς (προφανῶς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως – σ.τ.σ.) προσεβάλλετο» [143].

Γενικά ὁ Ὁρος τῆς Αγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τοῦ 1872 δύναται νὰ ἀξιολογηθεῖ ὡς ἐξῆς. Ἐχει ὀριακὰ γενικὸ χαρακτήρα, χωρὶς ὁποιοσδήποτε ἀποδείξεις καὶ συγκεκριμένες παραπομπές σὲ πρωτογενεῖς πηγές τοῦ κανονικοῦ δικαίου (εάν δὲν λάβουμε ὑπόψη τὴν Αγία Γραφή). Ἡ ἐνοχὴ τῶν Βουλγάρων γίνεται

αποδεκτή επίσης με πολύ γενικό τρόπο. Δεν είναι σαφές ποιοι είναι: αιρετικοί, σχισματικοί ή μέλη της παρασυναγωγής. Εφόσον απορρίπτεται ακριβώς η «δικαιολογία του φυλετισμού», υπάρχουν λόγοι να υποθέσουμε ότι οι κατήγοροι έβλεπαν τον φυλετισμό ως αίρεση, αλλά την ήλεγξαν με πολύ ηπιότερο τρόπο ως σχίσμα ή παρασυναγωγή.

Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι ο κομβικός όρος του Όρου του 1872 «φυλετισμός» [144] στο εξής παραμερίσθηκε και προτιμήθηκε αντ' αυτού ο πιο επιτυχής όρος «έθνοφυλετισμός», δηλαδή εκείνος ακριβώς, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε στην ως άνω επιστολή του Ανθίμου Δ' του Βυζαντίου. Ο όρος «φυλετισμός» αποδείχθηκε ακατάλληλος λόγω της περιορισμένης χρήσεώς του, δηλαδή «φυλετικής» και όχι εθνικής διακρίσεως. Τούτο μπορεί να εξηγηθεί με την ιστορία του όρου «φυλετισμός». Από τη μία ο όρος «φυλετισμός» δύναται να εκληφθεί ως αντίγραφο της λέξεως «εθνικισμός» σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες (λ.χ. γαλλ. *nationalisme*). Ωστόσο, μια τέτοια παραπομπή είναι ελλιπής, διότι η λέξη «εθνικισμός» δύναται να προσδιορίσει τόσο τη σχέση προς τη φυλή, όσο και προς το μεγάλο έθνος, ενώ ο όρος «φυλετισμός» αποδείχθηκε ανεπαρκής, διότι δεν σχετίζεται με το «έθνος», αλλά μόνον με τη «φυλή». Και εδώ προσέρχεται ως βοηθός η τουρκική γλώσσα. Καθόσον οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν φορείς μόνον του ελληνικού, αλλά και του τουρκικού πολιτισμού, μπορούσαν να σκέπτονται και με τουρκικές κατηγορίες και όρους. Στην τουρκική γλώσσα ο όρος «φυλετισμός» αντιστοιχεί στη λέξη *kabile* – «φυλή, γένος, φυλετικός» (τουρκ. *kabile bölünmesi* – ελλ. κατά φυλή διαίρεσις). Με τη σειρά της η τουρκική *kabile* προέρχεται από την αραβική *qabila* (قبيلة) – φυλή (ρίζα QBL – να δέχεσαι, να χαιρετάς, να καλωσορίζεις, να ασπάζεσαι, να φιλείς, να στέκεσαι πρόσωπο με πρόσωπο, να συσχετίζεις). Εκτός τούτων, ο τουρκικός όρος *kabile* αποτελεί ομώνυμο του αρχαίου τοπωνυμίου *Kabile* (*Cabyle*, ελλ. Καβύλη) [145] – ονομασία μιας μοναδικής θρακικής πόλεως, τα ερείπια της οποίας σώζονται σε απόσταση 10 χλμ. από τη σύγχρονη βουλγαρική πόλη Γιαμπόλ. Ούτως ή άλλως στην Καβύλη, σύμφωνα με την περιγραφή του Βουλγάρου εθνολόγου και ιστορικού Π. Ντέλεφ [146], κατοικούσε από αρχαίων χρόνων μια εκ των πενήντα θρακικών φυλών. Συνεπώς οι μετέχοντες της Συνόδου του 1872 χρησιμοποίησαν τον όρο, ο οποίος έμοιαζε να προσδιορίζει την επικράτηση όχι όλου του βουλγαρικού έθνους, αλλά μόνον μιας εκ των πολυαρίθμων θρακικών φυλών, που κατοικούσαν σ' εκείνη την αρχαία περιοχή.

Αλλά, ακόμη και εάν απομακρυνθούμε από τις ρίζες του όρου «φυλετισμός», κινδύνευε αυτός να αποδειχθεί άχρηστος. Η λέξη «φυλή», «φυλετικός», «φυλετική διάκριση» μπορούν να ηχούν ταπεινωτικά και προσβλητικά, συνεπώς είναι αμφίβολο μια κοινότητα ανθρώπων, που συνειδοποιεί τον εαυτό της ως ολοκληρωμένο έθνος, να θελήσει να την χρησιμοποιήσει για τον εαυτό της. Συνεπώς υπήρχε ο κίνδυνος ότι ο Όρος του 1872 δεν θα μπορούσε να αποτρέψει και να εξαλείψει εκείνη τη «φυλετική διάκριση». Για να υπερκερασθεί εκείνος ο «φυλετικός» περιορισμός του όρου «φυλετισμός» προτιμήθηκε ο ήδη προταθείς όρος με πρόθεμα «έθνο-» – «έθνοφυλετισμός». Στην ουσία όμως ο «έθνοφυλετισμός» δεν ταυτίζεται με τον «φυλετισμό».

Συμπεράσματα

Συνεπώς, ως φαίνεται από την εξέταση του κομβικού τμήματος των συνοδικών πράξεων του 1872, η καταδίκη των Βουλγάρων με την κατηγορία του «φυλετισμού» ερείδετο επί αυθαίρετης εκκλησιολογίας,

σκοπός της οποίας ήταν η προστασία του πρωτείου του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και η καταδίκη ή μείωση των άλλων εθνικών Εκκλησιών.

Η μετριοπαθής διατύπωση του συνοδικού Όρου, που υιοθετήθηκε στις 16 Σεπτεμβρίου 1872, δυστυχώς αξιολογείται από σύγχρονους υποστηρικτές της θεωρίας του πρωτείου ως μονοσήμαντα καταδικαστική του φυλετισμού ως αίρεσης. Εν τω μεταξύ υπάρχει τεράστια διαφορά μεταξύ των ακραίων διατυπώσεων της επιστολής του Ανθίμου Δ΄ και της μεταγενέστερης ηπιότερης στάσεως έναντι της Βουλγαρικής Εξαρχίας.

Κατ' αυτόν τον τρόπο η πεποίθηση των σύγχρονων ιδεολόγων της θεωρίας του πρωτείου ότι ο εθνοφυλετισμός των Βουλγάρων αποτελούσε αίρεση, αποδεικνύεται πολύ επισφαλής και μη αποδεδειγμένη. Οι σύγχρονες κατηγορίες εναντίον της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας «τηρουμένων των αναλογιών» έχουν ακόμη πιο ανεδαφικό και απροκάλυπτα φανταστικό χαρακτήρα. Παραλλήλως, οι πολέμιοι κατά του εθνοφυλετισμού δεν διαπίστωσαν και εξακολουθούν σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό να μην συνειδητοποιούν το μεγαλύτερο και κομβικότερό τους σφάλμα, δηλαδή την αποτίμηση του συγκυριακού πρωτείου του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως κάτι το κανονιστικό, το ανέκαθεν υπαρκτό και εμπράκτως αμετάβλητο.

Η Σύνοδος του 1872 μοιάζει να είναι στην εποχή μας το ισχυρότερο προηγούμενο για μια ενδεχόμενη καταδίκη της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας. Ωστόσο, όπως καταδείχθηκε, η απόφασή της εν πολλοίς οφειλόταν στις υποκειμενικές φιλοδοξίες των αντιπροσώπων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και δεν είχε επαρκείς προϋποθέσεις.

Επίλογος

Υπό το φως των ως άνω καθίστανται πιο κατανοητά τα λόγια του Ρώσου «σλαβόφιλου» Κωνσταντίνου Λεόντιεφ:

«...Με την πανηγυρική ανακοίνωση του σχίσματος οι Έλληνες παρασύρθηκαν από πολύ κακούς υπολογισμούς.

Διψώντας να ανακοινώσουν το σχίσμα, συνέκλιναν εντός τους δύο εντελώς αντίθετες κατευθύνσεις, οι δύο πλέον ισχυρές κατευθυντήριες δυνάμεις του έθνους τους. Από τη μία, η αφοσίωση του παλαιού ευαγούς κλήρου στην αυστηρότητα της Ορθοδοξίας, εκείνη δηλαδή ακριβώς η ιδιότητα των Ελλήνων, στην οποία οφείλεται η υπεράσπιση μέχρι την εποχή μας της Εκκλησίας, του πνεύματος και της πειθαρχίας της από τις αιρέσεις, την παποσύνη και τους Τούρκους.

Από την άλλη, η επιθυμία να αποχωρισθεί το ελληνικό έθνος από τους Σλάβους και τη Ρωσία, προκειμένου να διασωθεί από το “ρεύμα του πανσλαβισμού”, υπό τη μάσκα της αυστηράς Ορθοδοξίας να εκπονηθεί σταδιακά μια εντελώς νέα θρησκεία. Ένας παλαιός Έλληνας επίσκοπος και ένας νέος δικηγόρος, δημοσιογράφος, καθηγητής, ο οποίος ανατράφηκε στην Ευρώπη, δεν πιστεύει σε τίποτε εκτός από την πρόοδο και την ευφυΐα των νέων Ελλήνων, οι δύο αυτοί συνέπεσαν στην επιθυμία να εκμεταλλευθούν τους κανόνες και να ανακοινώσουν το σχίσμα.

Η οργή των παλαιών ιεραρχών κατά της τόλμης των Βουλγάρων και η χαρά των νεαρών ονειροπόλων με τη σκέψη του αποχωρισμού από τους Σλάβους, συνενώθηκαν αρμονικά προς τον ίδιο σκοπό, αλλά με διαφορετικές ελπίδες και κίνητρα» [147].

Αν και, σύμφωνα με την εκτίμηση του Κ. Λεόντιεφ, ήταν και οι Βούλγαροι με τον δικό τους τρόπο υπεύθυνοι του σχίσματος [148], η εμπάθεια της Συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως του 1872 ήταν υπερβολικά νικηφόρα, ενώ τα αποτελέσματά της ήταν μάλλον αρνητικά, παρά θετικά.

«Συνέρχεται τοπική Σύνοδος στη Βασιλεύουσα. Ο κόσμος, υποκινούμενος από τους προπαγανδιστές, θορυβεί και απειλεί τους Πατριάρχες και τους επισκόπους, απαιτώντας την ανακοίνωση του σχίσματος.

Ανακοινώθηκε το σχίσμα. Αναθεματίσθηκαν οι Βούλγαροι στασιαστές ιεράρχες. Οι συνοδικές πράξεις κοινοποιήθηκαν σε όλες τις ανεξάρτητες Εκκλησίες. Οι ελληνικές εφημερίδες βροντοφωνάζουν κατά του πανσλαβισμού, κατά της Ρωσίας, κατά της διπλωματίας μας και του Τύπου μας. Εκλεκτοί επιστήμονες, οι πλέον φιλάνθρωποι αρχιερείς προτίθενται να περιοδεύσουν σε όλες τις βουλγαρικές επαρχίες, προκειμένου να αγωνισθούν εκεί κατά του εθνοφυλετισμού με το κύρος της παλαιάς, Ορθοδόξου Εκκλησίας...». [149]

Οι συνοδικές αποφάσεις και εκείνη την εποχή ήταν αντιρωσικές. Δεν προκαλεί έκπληξη ότι και σήμερα σε αυτές προσφεύγουν οι απευθείας κακοθελητές και εχθροί της Ρωσίας σε μια άλλη μη εύκολη περίοδο της ιστορικής της υπάρξεως.

Παραμένει το κύριο ζήτημα, μια ουσιαστική ερώτηση: υπάρχει πράγματι η αίρεση του φυλετισμού / εθνοφυλετισμού αυτή καθεαυτή; Μπορεί να υπάρχει στους Έλληνες, τους Ρώσους ή σε άλλο έθνος, το οποίο μεταχειρίζεται καταχρηστικά την εθνική του ταυτότητα ή της αποδίδει υπερβολική σημασία;

Η υπέρμετρη εκδήλωση εθνικών συναισθημάτων δύναται αναμφίβολα να οδηγήσει σε βαριές και δυσυπέρβλητες επιπτώσεις. Όπως και στις αδελφικές σχέσεις μεταξύ μεμονωμένων ανθρώπων, εν προκειμένω οι εγωιστές πληγώνουν και τον εαυτό τους και τους γύρω τους. Εάν ο εθνοφυλετισμός εξετασθεί ως εθνικός εγωισμός σε παγκόσμια κλίμακα, τότε είναι αναμφίβολα επιζήμιος και επικίνδυνος. Ωστόσο, όπως ένας εγωιστής ή αμαρτωλός, που διακατέχεται από πάθη και κακίες, κάθε άλλο παρά είναι πάντοτε δέον να χαρακτηριστεί αιρετικός, έτσι και τα εγωιστικά εθνικά αισθήματα κάθε άλλο παρά πάντοτε έχουν χαρακτήρα αιρέσεως ή σχίσματος.

Οι εν λόγω συλλογισμοί έρχεται σε ριζική αντίθεση με το σκεπτικό εκείνων, οι οποίοι κατηγορούν τη Ρωσική Εκκλησία για εθνοφυλετισμό, θεωρώντας την ίδια στιγμή ότι δεν είναι μια απλή αίρεση, αλλά η πλέον τρομακτική αίρεση της σύγχρονης εποχής. Ως αποτέλεσμα τέτοιων κατηγοριών στη συνείδηση των ορθοδόξων παρεισφρεί ένα πραγματικό ψεύδος, που δικαιολογεί τις αρχές μιας «νέας εκκλησιολογίας» και τις απεριόριστες αξιώσεις εκείνων, οι οποίοι προσπαθούν να αντιτάξουν την ιδέα του επίγειου αυτών πρωτείου στη συνοδική εκκλησιολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας.

Πηγές

Alexius Aristenus. Scholia in canones Basilii Magni // Alexios Aristenos: Kommentar zur Synopsis canonum / hrsg. L. Burgmann, K. Maksimovič, E. S. Papagianni, Sp. Troianos. Berlin; Boston: De Gruyter, 2019. (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Neue Folge; Bd. 1). S. 215–242.

Analecta hymnica graeca. Canones Julii. 11, canon XVII (1). In sanctam Euphemiam martyrem et in definitionem fidei Chalcedonensem // *Analecta hymnica graeca e codicibus eruta Italiae inferioris* / ed. A. Acconcia Longo, G. Schirò. Vol. 11. Roma: Istituto di studi bizantini e neoellenici. Università di Roma, 1978. P. 184–209.

Athanasius Alexandrinus. De decretis Nicaenae synodi // *Athanasius Werke* / hrsg. H. G. Opitz. Bd. 2.1. Lieferung 3. Berlin; Leipzig: De Gruyter, 1935. S. 1–45.

Concilium Constantinopolitanum (a. 1872) // Stavrou M. *The Great Councils of the Orthodox Churches. From Constantinople 861 to Constantinople 1872*. Turnhout: Brepols, 2016. (CCCOGD; vol. 4/1). P. 371–373.

Dositheus II Hierosolymarum Patriarcha (vel Dositheus Notaras). Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Α΄—Β΄ [libri 1–2] // Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν C΄ τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. Τ. Α΄. Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1982. σσ. 35–519.

Nicolaus I Mysticus. Opuscula diversa // Nicolai I Patriarchae Constantinopolitani opuscula diversa / ed. L. G. Westerink. Washington (D. C.): Dumbarton Oaks, 1981 (CFHB. Series Washingtonensis; vol. 20). P. 2–139.

Ἀνθίμος κτλ. Ἐγκύκλιος Α΄ πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ θρόνου // Ἔγγραφα πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873) / ἔκδ. Μ. Ἰ. Γεδεών. Κωνσταντινούπολις: Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1908. σσ. 433–435.

Ἀνθίμος κτλ. Ἐγκύκλιος Β΄ πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους τῆς Κωνσταντινουπόλεως // Ἔγγραφα πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873) / ἔκδ. Μ. Ἰ. Γεδεών. Κωνσταντινούπολις: Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1908.

Ἀνθίμος Πατριάρχης καὶ ἄλλοι [Ἐπιστολή] // Ἔγγραφα πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873) / ἔκδ. Μ. Ἰ. Γεδεών. Κωνσταντινούπολις: Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1908. σσ. 377–381.

Δ΄ Ἐκκλησίας Ρωσσίας // Ἔγγραφα πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873). / ἔκδ. Μ. Ἰ. Γεδεών. Κωνσταντινούπολις: Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1908. σσ. 208–214.

Ἔγγραφα πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873) / ἔκδ. Μ. Ἰ. Γεδεών. Κωνσταντινούπολις: Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1908.

[Ἱερόθεος], Βενιαμίν, Γεράσιμος, ἀρχιμανδρίται. Ἐπιστολή αρ. 305. Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων Τμήμα Αλληλογραφίας VIII.A. 150 (30 Νοεμβρίου 1872) // Λίτινα Μ. Ε. Ἐκκλησία καὶ ἔθνος: Το Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων ἀπέναντι στο βουλγαρικό ζήτημα (Β΄ μισό 19ου αἰῶνα). [Διδακτορική διατριβή]. Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων. Αθήνα, 2009. σσ. 238–242. Ο χαρακτηρισμός «σχισματικός»: Ibid. σ. 238.

Κώδηξ ἱερὸς περιέχων τὰ πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς συγκροτηθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τοῦ Παναγιωτάτου Οικουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Ἀνθίμου τοῦ Βυζαντίου. [Κωνσταντινούπολις]: Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, ,αων΄ [1850].

[Πατριαρχική ἀφήγησις] // Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος συγκροτηθείσης ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αωοβ´ κατὰ μῆνα Αὐγουστον καὶ Σεπτέμβριον. Κωνσταντινούπολις [Τυπογραφεῖον Ἰ. Α. Βρεττοῦ καὶ Σ.], [1872]. σσ. 7–14.

Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος συγκροτηθείσης ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αωοβ´ κατὰ μῆνα Αὐγουστον καὶ Σεπτέμβριον. Κωνσταντινούπολις: [Τυπογραφεῖον Ἰ. Α. Βρεττοῦ καὶ Σ.], [1872].

Βιβλιογραφία

Архипов С. В. Русско-Константинопольский церковный конфликт 1878–1879 гг. в контексте греко-болгарской схизмы (*Архίποφ Σ. Εκκλησιαστική σύγκρουση Ρωσίας – Κωνσταντινουπόλεως 1878-1879 στο πλαίσιο του σχίσματος Ελλήνων και Βουλγάρων*) // Текст в культурном, языковом, социальном пространстве: сборник научных статей (Το κείμενο στον πολιτιστικό, γλωσσικό, κοινωνικό χώρο: συλλογή επιστημονικών μελετών) / отв. редактор В. В. Никульцева. Москва: Московский финансово-юридический университет МФЮА (Υπεύθυνος επιμέλειας В. Νικούλτσεβα, Μόσχα: Οικονομικό – Νομικό Πανεπιστήμιο Μόσχας), 2021. σσ. 65–75.

Балашов Н. прот., Асмус М. свящ., Монахов С. А. Константинопольская Православная Церковь (*Μπαλασόφ Ν. πρωθ., Ασμους Μ. ιερ., Μονάχοφ Σ. Η Ορθόδοξη Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως*) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2015. Т. 37. σσ. 193–299.

Великотырновская епархия (Η ἐπαρχία Βελίκο Τύρνοβο) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2004. Т. 7. σ. 516.

Венедиктов В. Ю. К проблеме этнофилетизма: исторический очерк. Часть III (*Βενεντίκτοφ Β. Σχετικά με το πρόβλημα του εθνοφυλετισμού: ιστορικό δοκίμιο*) // Studia Humanitatis. 2017. № 1 (PDF). [Ηλεκτρονικήπηγή]. URL: https://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/venediktov_3.pdf (ημερομηνία πρόσβασης 20.10.2023).

Галушко А. Ю. Греко-болгарский церковный вопрос: интересы России между греками и болгарями (*Γκαλούσκο Α. Το ελληνο-βουλγαρικό ζήτημα: τα συμφέροντα της Ρωσίας μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων*) // Вестник Московского государственного лингвистического университета. (Κήρυκας του Κρατικού Γλωσσολογικού Πανεπιστημίου της Μόσχας) 2015. № 26 (737). σσ. 38–50.

Герд Л. А. Иоаким II (*Γκερντ Λ. Ο Ιωακείμ Β´*) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2010. Т. 23. σσ. 156–157.

Герд Л. А. Константинопольские Соборы (*Γκερντ Λ. Οι Σύνοδοι Κωνσταντινουπόλεως*) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2015. Т. 37. σσ. 299–343.

Делев П. История на племената в Югозападна Тракия през 1 хил. пр. Хр. София: Св. Климент Охридский, 2014.

Дионисий (Шлёнов), игум. Критика чрезмерной икономии Константинопольского Патриархата по отношению к раскольникам, составившим «Православную Церковь Украины» (*Διονύσιος Σλιόνοφ, καθηγούμενος*. Кριτική της υπερβολικής οικονομίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου έναντι των σχισματικών) // <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/58356-kritiki-tis-ypervolikis-oikonomias-tou-oikoumenikoy-patriarxeiou-enanti-ton-sxismatikon>.

Дионисий (Шлёнов), игум. Кто является главой Церкви? К вопросу о теории первенства (*Διονύσιος Σλιόνοφ, καθηγούμενος*. Ποιος είναι η κεφαλή της Εκκλησίας;) // <https://www.romfea.gr/epikairotitachronika/57620-poios-einai-i-kefali-tis-ekklisias>

Липидус И., свящ. Некоторые канонические аспекты действий Патриарха Константинопольского Варфоломея (Архондониса) на Украине на рубеже 2018–2019 годов (*Ιωάννης Λάπιντους, ιερ.* Μερικές κανονικές πτυχές των ενεργειών του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίου Αρχοντόνη στην Ουκρανία στο μεταίχμιο του 2018-2019) // БВ (Θεολογικός Κήρυκας). 2021. № 3 (34). σσ. 218–246.

Леонтьев К. Еще о греко-болгарской распре (*Λεόντιεφ Κ.* Άλλη μια φορά περί της έριδος Ελλήνων και Βουλγάρων) // Леонтьев К. Полное собрание сочинений и писем (Λεόντιεφ Κ. Τα άπαντα.). Т. 7. Βιβλ. 1. Δημοσιογραφία 1862–1879. Санкт-Петербург (Αγία Πετρούπολη): Владимир Даль, 2005. σσ. 272–297.

Лисовой Н. Н., Панченко К. А., Смирнова И. Ю. Иерофей (*Λισοβόι Ν., Πάντσενκο Κ., Σμυρνόβα Ι.* Ιερόθεος) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2009. Т. 21. σσ. 380–383.

Лисовой Н. Н., Смирнова И. Ю. Кирилл II (*Λισοβόι Ν., Πάντσενκο Κ., Σμυρνόβα Ι.* Ο Κύριλλος Β΄) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2014. Т. 34. σс. 574–579.

Лозанов И. Кабиле през късноелинистическата и римската епоха: проблеми на селищното развитие (II в. пр. Хр. – IV в. сл. Хр.) // IV Международен симпозиум. Поселищен живот в Тракия. 9–11 ноември 2005. Сборник доклади / ред. И. Илиев. Ямбол: Изд. «Я», 2006. σс. 145–176.

О. В. Л., Близнюк С. В., Э. П. А., Лосева О. В. *Κυπρская православная церковь* (Ο.Β.Λ., Μπλιζνιούκ Σ, Αι. Π.Α., Λόσεβα Ο. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2014. Т. 34. σс. 8–59.

Εγκύκλιος της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας. [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: https://holycouncil.org/encyclical-holy-council_el (ημερομηνία πρόσβασης 25.12.2023).

Петрунина О. Е. Софроний IV (*Πετρούνινα Ο.* Ο Σωφρόνιος Δ΄) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2022. Т. 65. σс. 317–319.

Постанови Архієрейського Собору від 24 травня 2022 р. (29 травня 2022 р.). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/postanovy-arhiyerejskogo-soboru-vid-24-travnnya-2022-r/> (ημερομηνία πρόσβασης 11.09.2023).

Сильвестр (Стойчев), архиеп. Греко-болгарский раскол в 1872 году: история и каноническая оценка (*Σίλβεστρος Στόιτσεφ, αρχιεπ.* Το σχίσμα Ελλήνων και Βουλγάρων το 1872: ιστορική και ιεροκανονική αξιολόγηση) // Труды КДА (Εργα της Θεολογικής Ακαδημίας Κιέβου). 2022. № 37. σс. 21–56.

Соколов И. И. Константинопольский патриарх Григорий VI (Σοκολόφ Ι. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ΣΤ΄) // ΧС (Χριστιανικό Ανάγνωσμα). 1904. № 7. σσ. 96–111; 1904. № 8. σσ. 222–237, 1904. № 9. σσ. 304–319.

Солошенко Д. А. Причины греко-болгарской схизмы 1872–1945 гг. (Σολοσένκο Ντ. Οι αιτίες του σχίσματος Ελλήνων και Βουλγάρων) // Актуальные проблемы гуманитарных наук. Труды V Всероссийской научно-практической конференции (Τα επίκαιρα προβλήματα των ανθρωπιστικών επιστημών. Πρακτικά του Ε΄ πανρωσικού επιστημονικού-πρακτικού συνεδρίου). Брянск: Историческое сознание, 2019. σσ. 141–147.

Степанов А. А. Восприятие греко-болгарской церковной распри в российской публицистике 1850–1880-х гг. (Στεπάνοφ Α. Η αντιμετώπιση της εκκλησιαστικής διαφοράς Ελλήνων και Βουλγάρων από τη ρωσική δημοσιογραφία το 1850-1880) // Путь в науку. Материалы международной научной конференции молодых учёных исторического факультета ТвГУ (Η οδός προς την επιστήμη. Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου νέων επιστημόνων της ιστορικής σχολής του Κρατικού Πανεπιστημίου Τβερ) / сост., ред. Т. Г. Леонтьева, Ю. В. Степанова. Тверь: ТвГУ, 2022. σσ. 116–123.

Теплов В. А. Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам. Санкт-Петербург: Тип. В. С. Балашева (Τεπλόφ Β. Το εκκλησιαστικό ζήτημα Ελλήνων και Βουλγάρων με βάση ανέκδοτες πηγές. Αγία Πετρούπολη, εκδόσεις του Β. Μπαλάσεφ), 1889.

Тупикин Р. В. Современные российские исследования роли Константинопольского Патриархата в развитии кризиса единства мирового православия (Τουπίκιν Ρ. Οι σύγχρονες ρωσικές μελέτες για τον ρόλο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στην ανάπτυξη της κρίσεως της ενότητας της οικουμενικής ορθοδοξίας) // Вопросы теологии (Ζητήματα θεολογίας). 2022. Т. 4. № 1. σσ. 110–133.

Фараносов Н. В. «Греко-болгарский вопрос»: участники, факторы, варианты развития (Φαρανόσοφ Ν. «Το ελληνοβουλγαρικό ζήτημα»: μετέχοντες, παράγοντες και επιλογές ανάπτυξης) // Труды Барнаульской духовной семинарии (Εργα της Ιερατικής Σχολής Μπαρναούλ). 2022. № 10. σσ. 132–164.

Фол В. Кабиле – тракийският пример за превръщане на свято место в градски център // IV Международен симпозиум. Поселищен живот в Тракия. 9–11 ноември 2005. Сборник доклади / ред. И. Илиев. Ямбол: Изд. «Я», 2006. σσ. 71–78.

Хевролина В. М. Николай Павлович Игнатъев (Χεβρόλινα Β. Ο Νικόλαϊ Πάβλοβιτς Ιγκνάτιεφ). Москва: Квадрига, 2009.

Шагимов М. Н. Роль национально-освободительных движений народов Балкан в вопросе независимости Церквей от влияния Константинополя (Σαγκίμοφ Μ. Ο ρόλος των εθνικών απελευθερωτικών κινημάτων των βαλκανικών εθνών στο ζήτημα της ανεξαρτησίας των Εκκλησιών από την επιρροή της Κωνσταντινουπόλεως) // Труды Белгородской православной духовной семинарии (с миссионерской направленностью) [Εργα της Ορθοδόξου Ιερατικής Σχολής Μπέλγκοροντ (με ιεραποστολική κατεύθυνση)]. 2023. № 16. σσ. 336–344.

Eser Ü. Nationalist Schism in the Empire: Tanzimat Reforms and the Establishment of the Bulgarian Exarchate. Istanbul: Libra Kitapcilik ve Yayincilik Ticaret, 2019.

Manoussakis J. P. For the Unity of All: Contributions to the Theological Dialog between East and West. Eugene (Ore.): Cascade Books, 2015.

Papathomas G. D. Le Patriarcat oecuménique de Constantinople, les Églises autocéphales orthodoxes de Chypre et de Grèce et la Politeia monastique du Mont Athos dans l'Europe unie: in 3 vols (Vol. 1, 2, 3a, 3b). [Thèse de doctorat en Histoire du droit]. Université de Paris 11. Paris, 1994.

Raikin S. T. Nationalism and the Bulgarian Orthodox Church // Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics / ed. P. Ramet. Durham (N. C.): Duke University Press, 1989. P. 354–355.

Šljivić D., Živković N. Self Ruled and Self Consecrated Ecclesiastic Schism as a Nation-Building Instrument in the Orthodox Countries of South Eastern Europe // Genealogy. 2020. Vol. 4. Issue 2. No. 52. (PDF). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://www.mdpi.com/2313-5778/4/2/52>. (ημερομηνία πρόσβασης 11.09.2023).

Ανδρέας (Νανάκης), αρχιμ. Εκκλησία εθνάρχουσα και εθνική. Μέσα από τη σύναξη των πρεσβυτέρων και τον ιερό σύνδεσμο της Εκκλησίας της Ελλάδος (1870–1922). Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2003.

Γεδεών Μ. Ί. Αί φάσεις τοῦ παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Κωνσταντινούπολις, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1910.

Γεδεών Μ. Ι. Πατριαρχικοὶ Πίνακες: Εἰδήσεις ἱστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως: ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακείμ Γ' τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης (36–1884). Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Lorenz & Keil, Σεπτ. 1885 – Οκτ. 1890.

Γρηγόριος (Φραγκάκης), αρχιμ. Περί της θεραπείας του εν Ουκρανία εκκλησιαστικού ζητήματος υπό της Μητροῦς Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως: Το ζήτημα των χειροτονιών. [Εργασία για το μεταπτυχιακὸ δίπλωμα ειδίκευσης]. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη, 2022. [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://ikee.lib.auth.gr/record/342602/files/GRI-2022-37140.pdf> (ημερομηνία πρόσβασης 16.05.2023).

Ζορμπάς Κ. «RUSSKIY MIR»... ΕΙΡΗΝΗ ΥΜΙΝ! (24 Μαρτίου 2022). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2022/03/24/kostas-zorbas-russkiy-mir/> (ημερομηνία πρόσβασης 26.08.2023).

Ιάτρου Γ. Κ. Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη. **Αθήνα**; Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σακκούλα Ε. Ε., 2010.

Λίτινα Μ. Ε. Εκκλησία και έθνος: Το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων απέναντι στο βουλγαρικό ζήτημα (Β' μισό 19ου αιώνα). [Διδακτορική διατριβή]. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Αθήνα, 2009.

Μπάκας Ί. Θ. Ο εθνοφυλετισμός και η καταδίκη του (1 Οκτωβρίου 2013). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://enromiosini.gr/arthrografia/o-εθνοφυλετισμος-και-η-καταδικη-του/> (ημερομηνία πρόσβασης 26.08.2023).

Ο εθνοφυλετισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία στο επίκεντρο συνεδρίου στη Χάλκη (16 Σεπτεμβρίου 2019). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://orthodoxia.info/news/o-ethnofyletismos-stin-orthodoxia-ekklesia/> (ημερομηνία πρόσβασης 26.08.2023).

Πανώτης Α. Γιατί ο Εθνοφυλετισμός είναι επικατάρατος στην Εκκλησία (13 Μαρτίου 2020). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: https://fosfanariou.gr/index.php/2020/03/13/blog-post_76-16/ (ημερομηνία πρόσβασης 26.08.2023).

Πάτσης Χ. Εθνοφυλετισμός και Εκκλησία (10 Ιουλίου 2018). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://www.pemptousia.gr/2018/07/ethnofiletismos-ke-ekklesia/> (ημερομηνία πρόσβασης 26.08.2023).

Το Τοπικό Συμβούλιο της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη (2 Αυγούστου 2023). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/08/02/topiko-symbouliao-oukranias-pros-ton-ecum-patr/> (ημερομηνία πρόσβασης 26.08.2023).

Τσαγκάρης Α. Οι Μείζονες Σύνοδοι του 19ου αιώνα: Οι εθνικές Εκκλησίες των Βαλκανίων στη δίνη των νέων πολιτικών αντιλήψεων: Ιστορική καί νομοκανονική προσέγγιση. Κατερίνη: Επέκταση, 2013. (Νομοκανονική βιβλιοθήκη; τ. 26).

Φειδάς Β., Αγγελόπουλος Α., Καραγεωργούδης Ε. Ο Εθνοφυλετισμός – Πανσλαβισμός της Τσαρικής και Σοβιετικής Ρωσίας (13 Μαΐου 2022). [Ηλεκτρονική πηγή]. URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2022/05/13/ethnofyletismos-panslavismos-rosias/> (ημερομηνία πρόσβασης 26.08.2023).

Χρυσόστομος (Παπαδόπουλος), ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. **Ἀθήναι**; [Ἱεροσόλυμα], Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων, 2010.

Συντομογραφίες

CCCOGD Corpus Christianorum Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta. 2007–2017–.

CFHB Corpus fontium historiae byzantinae. Ἀθήναι – Berlin – Bruxelles – Roma – Paris – Θεσσαλονίκη – Wien – Washington, 1967–.

TLG Thesaurus Linguae Graecae.

Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872] Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος συγκροτηθείσης ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αωοβ´ κατὰ μῆνα Αὐγούστον καὶ Σεπτέμβριον. Κωνσταντινούπολις: [Τυπογραφεῖον Ἰ. Ἀ. Βρεττοῦ καὶ Σ.], [1872].

[1] Το άρθρο δημοσιεύθηκε στο «Μπογκοσλόφσκι βέστνικ» (Θεολογικός κήρυκας): Дионисий (Шлёнов), игум. Осуждение филетизма/этнофилетизма на Константинопольском Соборе 1872 г.: критические

замечания (Διονυσίου Σλιόνοφ, καθηγ. Η καταδίκη του φυλετισμού / εθνοφυλετισμού από τη Σύνοδο Κωνσταντινουπόλεως του 1872: κριτικές παρατηρήσεις) // Богословский вестник (Θεολογικός κήρυκας). 2023. № 3 (50). σσ. 245–283.

[2] Για τα θλιβερά αποτελέσματα αυτού του πρωτείου και τη ασυμφωνία του με την παράδοση βλ.: Тупикин Р. В. Современные российские исследования роли Константинопольского Патриархата в развитии кризиса единства мирового православия (Τουπίκιν Ρ. Οι σύγχρονοι Ρώσοι μελετητές του ρόλου του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στην ανάπτυξη της κρίσεως της ενότητας της οικουμενικής Ορθοδοξίας) // Вопросы теологии (Ζητήματα θεολογίας). 2022. Т. 4. № 1. σσ. 110–133· Лапидус И., свящ. Некоторые канонические аспекты действий Патриарха Константинопольского Варфоломея (Архондониса) на Украине на рубеже 2018–2019 годов (Λάπιντους Ι., ιερ. Μερικές κανονικές πτυχές των ενεργειών του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίου Αρχοντόνη στην Ουκρανία στο μεταίχμιο του 2018-2019) // БВ. 2021. № 3 (34). σσ. 218–246· Дионисий (Шлёнов), игум. Критика чрезмерной икономии Константинопольского Патриархата по отношению к раскольникам, составившим «Православную Церковь Украины» (Διονυσίου Σλιόνοφ, καθηγ. Κριτική της υπερβολικής οικονομίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου έναντι των σχισματικών, που συγκρότησαν την «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας») // <https://www.romfea.gr/katigories/10-aropseis/58356-kritiki-tis-ypervolikis-oikonomias-tou-oikoumenikoy-patriarxeiou-enanti-ton-sxismatikon>· Дионисий (Шлёнов), игум. Кто является главой Церкви? К вопросу о теории первенства (Διονυσίου Σλιόνοφ, καθηγ. Ποιος είναι η κεφαλή της Εκκλησίας; Για το θέμα της θεωρίας του πρωτείου) // <https://www.romfea.gr/epikairotitaxronika/57620-pois-einai-i-kefali-tis-ekklisias>.

[3] Βλ. λ.χ. Ζορμπάς Κ. «RUSSKIY MIR»...ΕΙΡΗΝΗ ΥΜΙΝ! (24 Μαρτίου 2022). URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2022/03/24/kostas-zorbas-russkiy-mir/>

[4] Βλ. λ.χ. Πάτσης Χ. Εθνοφυλετισμός και Εκκλησία (10 Ιουλίου 2018). URL: <https://www.pemptousia.gr/2018/07/ethnofiletismos-ke-ekklisia/>; Μπάκας Ί. Θ. Ο εθνοφυλετισμός και η καταδίκη του (1 Οκτωβρίου 2013). URL: <https://enromiosini.gr/arthrografia/o-ethnofiletismos-kai-η-καταδικη-του/>

[5] Βλ. λ.χ. Φειδάς Β., Αγγελόπουλος Α., Καραγεωργούδης Ε. Ο Εθνοφυλετισμός – Πανσλαβισμός της Τσαρικής και Σοβιετικής Ρωσίας (13 Μαΐου 2022). URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2022/05/13/ethnofiletismos-panslavismos-rosias/>

[6] Πανώτης Α. Γιατί ο Εθνοφυλετισμός είναι επικατάρατος στην Εκκλησία (13 Μαρτίου 2020). URL: https://fosfanariou.gr/index.php/2020/03/13/blog-post_76-16/

[7] Πανώτης Α. Γιατί ο Εθνοφυλετισμός είναι επικατάρατος στην Εκκλησία (13 Μαρτίου 2020). URL: https://fosfanariou.gr/index.php/2020/03/13/blog-post_76-16/.

[8] Ως πρεσβυγενή Πατριαρχία εννοούνται εκείνα τα Πατριαρχεία, τα οποία κατά την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο συγκρότησαν την Πενταρχία: Ρώμης (που αποστάτησε το 1054), Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων. Σε αυτές τις κατά τόπους Εκκλησίες, που έχουν ιδιαίτερα προνόμια στην εκκλησιολογία της Κωνσταντινουπόλεως συναριθμείται και η Εκκλησία της Κύπρου.

[9] Όρος του μητρ. Αρκαλοχωρίου Ανδρέα Νανάκη, καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Βλ. λ.χ. τον τίτλο του πονήματός του: Ανδρέας (Νανάκης), αρχιμ. Εκκλησία εθνάρχουσα και εθνική. Μέσα από τη σύναξη των πρεσβυτέρων και τον ιερό σύνδεσμο της Εκκλησίας της Ελλάδος (1870–1922). Θεσσαλονίκη, 2003.

[10] Άλλωστε, σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η Διασπορά, που ευρίσκεται στο κανονικό χώρο των άλλων παλαιφάτων Εκκλησιών, θεωρείται ότι υπάγεται σ' εκείνες τις Εκκλησίες.

[11] Τσαγκάρης Α. Οι Μείζονες Σύνοδοι του 19ου αιώνα: Οι εθνικές Εκκλησίες των Βαλκανίων στη δίνη των νέων πολιτικών αντιλήψεων: ιστορική καί νομοκανονική προσέγγιση. Κατερίνη, 2013. (Νομοκανονική βιβλιοθήκη; τ. 26). σ. 119.

[12] Ibid. σ. 130.

[13] Ibid. σ. 131.

[14] Ibid. σ. 134.

[15] Ibid. σ. 136. Σημ. 156.

[16] Βλ. Ιατρού Γ. Κ. Η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην εκκλησιαστική, την ελληνική και τη διεθνή έννομη τάξη. **Αθήνα**, Κομοτηνή, 2010. σσ. 49–106.

[17] Ibid. σσ. 107–119. Αυτό το σκεπτικό του συντάκτη μοιάζει πάρα πολύ με την παρόμοια θεωρία του πρωτείου στον μητρ. Περιστερίου Γρηγόριο Παπαθωμά.

[18] Manoussakis J. P. For the Unity of All: Contributions to the Theological Dialogue between East and West. Eugene (Ore.), 2015. P. 22.

[19] Ibid.

[20] Ibid. P. 38–39.

[21] Ομιλώντας στην πράξη για τον εθνικό χαρακτήρα μιας Τοπικής Εκκλησίας, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη και εκείνη τη μερίδα του λαού, η οποία ευρίσκεται ή διαμένει στο εξωτερικό. Από την άλλη, σε μια Αυτοκέφαλη ή Αυτόνομη Εκκλησία μπορούν να ενταχθούν εκπρόσωποι άλλων εθνικοτήτων. Έτσι, οι Αυτόνομες Εκκλησίες Ιαπωνίας και Κίνας (στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Μόσχας) συγκροτήθηκαν όχι βάσει του εθνικού, αλλά του γεωγραφικού κριτηρίου. Στη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία όλες οι υπερόριες ενορίες θεωρούνται ότι υπάγονται σε αυτή ανεξαρτήτως της εθνικής τους σύνθεσης.

[22] Ένας από τους πείσμονας υπέρμαχους αυτής της απόψεως είναι ο μητροπολίτης Περιστερίου Γρηγόριος Παπαθωμάς. Βλ. τη διατριβή του: Papathomas G. D. Le Patriarcat oecuménique de Constantinople, les Églises autocéphales orthodoxes de Chypre et de Grèce et la Politeia monastique du Mont Athos dans l'Europe unie: in 3 vols (Vol. 1, 2, 3a, 3b). [Thèse de doctorat en Histoire du droit]. Université de Paris 11. Paris, 1994.

[23] Šljivić D., Živković N. Self Ruled and Self Consecrated Ecclesiastic Schism as a Nation-Building Instrument in the Orthodox Countries of South Eastern Europe // Genealogy. 2020. Vol. 4. Issue 2. No. 52. P. 7.

[24] Το Τοπικό Συμβούλιο της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη (2 Αυγούστου 2023). URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/08/02/topiko-symboulidio-oukranias-pros-ton-ecum-patr/>

Τον Μάιο του 2022 παρόμοια έκκληση εξέδωσε ο Επιφάνιος Ντουμένκο. Βλ. το έγγραφο της «Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ουκρανίας»: Постанови Архієрейського Собору від 24 травня 2022 р. (29 травня 2022 р.). URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/postanovy-arhiyerejskogo-soboru-vid-24-travnya-2022-r/>

[25] Βλ. Сильвестр (Стойчев), архиеп. Греко-болгарский раскол в 1872 году: история и каноническая оценка (*Σίλβεστρος Στόιτσεφ, αρχιεπ.* Το σχίσμα Ελλήνων και Βουλγάρων το 1872: ιστορική και ιεροκανονική αξιολόγηση) // Труды КДА (Έργα της Θεολογικής Ακαδημίας Κιέβου). 2022. № 37. σσ. 21–56; Балашов Н. прот., Асмус М. свящ., Монахов С. А. Константинопольская Православная Церковь (*Μπαλασόφ Ν. πρωθ., Άσμουc Μ. ιερ., Μονάχοφ Σ.* Η Ορθόδοξη Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2015. Т. 37. σσ. 193–299, ιδιαιτέρως σσ. 252–253; Солошенко Д. А. Причины греко-болгарской схизмы 1872–1945 гг. (*Σολοσένκο Ντ.* Οι αιτίες του σχίσματος Ελλήνων και Βουλγάρων 1872-1945) // Актуальные проблемы гуманитарных наук. Труды V Всероссийской научно-практической конференции (Τα επίκαιρα προβλήματα των ανθρωπιστικών επιστημών. Πρακτικά του Ε΄ Πανρωσικού Επιστημονικού-Πρακτικού Συνεδρίου). Брянск, 2019. σσ. 141–147; Фараносов Н. В. «Греко-болгарский вопрос»: участники, факторы, варианты развития (*Φαρανόσοφ Ν.* «Το ελληνοβουλγαρικό ζήτημα»: μετέχοντες, παράγοντες και επιλογές ανάπτυξης) // Труды Барнаульской духовной семинарии (Έργα της Ιερατικής Σχολής Μπαρναούλ). 2022. № 10. σσ. 132–164; Степанов А. А. Восприятие греко-болгарской церковной распри в российской публицистике 1850–1880-х гг. (*Στεπάνοφ Α.* Η αντιμετώπιση της εκκλησιαστικής διαφοράς Ελλήνων και Βουλγάρων από τη ρωσική δημοσιογραφία το 1850-1880) // Путь в науку. Материалы международной научной конференции молодых учёных исторического факультета ТвГУ (Η οδός προς την επιστήμη. Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου νέων επιστημόνων της Ιστορικής Σχολής του Κρατικού Πανεπιστημίου Τβερ) / сост., ред. Т. Г. Леонтьева, Ю. В. Степанова (συντάκτες Τ. Λεόντιεβα, Ι. Στεπάνοβα). Тверь, 2022. σ. 116–123, Архипов С. В. Русско-константинопольский церковный конфликт 1878–1879 гг. в контексте греко-болгарской схизмы (*Αρχίποφ Σ.* Η εκκλησιαστική σύγκρουση Ρωσίας – Κωνσταντινουπόλεως 1878-1879 στο πλαίσιο του σχίσματος Ελλήνων και Βουλγάρων) // Текст в культурном, языковом, социальном пространстве: сборник научных статей (Το κείμενο στον πολιτιστικό, γλωσσικό, κοινωνικό χώρο: συλλογή επιστημονικών μελετών) / Отв. редактор В. В. Никульцева (Υπεύθυνος έκδοσης Β. Νικούλτσεβα). Москва, 2021. σσ. 65–75· Шагимов М. Н. Роль национально-освободительных движений народов Балкан в вопросе независимости Церквей от влияния Константинополя (*Σαγκίμοφ Μ.* Ο ρόλος των εθνικών απελευθερωτικών κινήματων των εθνών των Βαλκανίων στο ζήτημα της ανεξαρτησίας των Εκκλησιών από την επιρροή της Κωνσταντινουπόλεως) // Труды Белгородской православной духовной семинарии (с миссионерской направленностью) [Έργα της Ορθοδόξου Ιερατικής Σχολής Μπέλγκοροντ (με ιεραποστολική κατεύθυνση)]. 2023. № 16. σ. 336–344; Галушко А. Ю. Греко-болгарский церковный вопрос: интересы России между греками и болгарами (*Γκαλούσκο Α.* Το ελληνο-βουλγαρικό ζήτημα: τα συμφέροντα της Ρωσίας μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων) // Вестник Московского государственного

лингвистического университета. (Κήρυκας του Κρατικού Γλωσσολογικού Πανεπιστημίου της Μόσχας). 2015. № 26 (737). σσ. 38–50.

[26] Βλ. Венедиктов В. Ю. К проблеме этнофилетизма: исторический очерк. Часть III (В. Βενεντίκτοφ Β. Σχετικά με το πρόβλημα του εθνοφυλετισμού: ιστορικό δοκίμιο) // *Studia Humanitatis*. 2017. № 1. σ. 4.

[27] Παραλλήλως με τη Σύνοδο του 1850, που χορήγησε το αυτοκέφαλο στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος. Πράξεις αυτής της Συνόδου βλ. Κώδηξ ιερὸς περιέχων τὰ πρακτικὰ τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς συγκροτηθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τοῦ Παναγιωτάτου Οικουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Ἀνθίμου τοῦ Βυζαντίου. [Κωνσταντινούπολις], ἰαυόν [1850].

[28] Στην Εγκύκλιο της Συνόδου της Κρήτης του 2016 αναφέρεται ότι η Σύνοδος του 1872 κατατάσσεται μεταξύ εκείνων των Συνόδων «καθολικοῦ κύρους» (βλ. Εγκύκλιος. URL: https://holycouncil.org/encyclical-holy-council_el, Сильвестр (Стойчев), архиеп. Греко-болгарский раскол в 1872 году: история и каноническая оценка (*Σιλβέστρος Στόιτσεφ, αρχιεπ. Το σχίσμα Ελλήνων και Βουλγάρων το 1872: ιστορική και ιεροκανονική αξιολόγηση*) // Труды КДА (Εργα της Θεολογικής Ακαδημίας Κιέβου). 2022. № 37. σ. 54). Η ίδια η Σύνοδος της Κρήτης δεν έτυχε σαφούς αναγνώρισης μεταξύ των κατά τόπους Ορθόδοξων Εκκλησιών.

[29] Ο εθνοφυλετισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία στο επίκεντρο συνεδρίου στη Χάλκη (16 Σεπτεμβρίου 2019). URL: <https://orthodoxia.info/news/o-εθνοφυλετισμός-στην-ορθόδοξη-εκκλη/>

[30] Περί αυτού βλ. Соколов И. И. Константинопольский патриарх Григорий VI (*Σοκολόφ Ι. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ΣΤ΄*) // ХЧ (Χριστιανικό Ανάγνωσμα). 1904. № 7. σσ. 96–111, 1904. № 8. σσ. 222–237, 1904. № 9. σσ. 304–319.

[31] Περί αυτού βλ. Герд Л. А. Иоаким II (*Γκερντ Λ. Ο Ιωακείμ Β΄*) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2010. Т. 23. σσ. 156–157.

[32] Περί αυτού βλ. Петрунина О. Е. Софроний IV (*Πετρούνινα Ο. Ο Σωφρόνιος Δ΄*) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2022. Т. 65. σσ. 317–319.

[33] Περί αυτού βλ. Лисовой Н. Н., Панченко К. А., Смирнова И. Ю. Иерофей (*Λισοβόι Ν., Πάντσενκο Κ., Σμιρνόβα Ι., Ο Ιερόθεος*) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2009. Т. 21. σσ. 380–383.

[34] Βλ. О. В. Л., Близнюк С. В., Э. П. А., Лосева О. В. *Κιπρская православная церковь* (Ο.Β.Λ., Μπλιζνιούκ Σ, Αι. Π.Α., Λόσεβα Ο. Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2014. Т. 34. σσ. 8–59, ιαδιτέρωσ σ. 34.

[35] Concilium Constantinopolitanum (a. 1872) // CCCOGD. 4/1. Ρ. 371–373.

[36] Πρακτικὰ τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 6.

[37] Ibid. σ. 13.

[38] Ibid. Σ. 34–58. Βλ. την επισκόπηση του περιεχομένου του εγγράφου: Сильвестр (Стойчев), архиеп. Греко-болгарский раскол в 1872 году (*Σιλβέστρον Στόιτσεφ, αρχιεπ. Το σχίσμα Ελλήνων και Βουλγάρων το 1872*). σσ. 42–44.

- [39] Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 34.
- [40] Ibid. σ. 35.
- [41] Ibid. σ. 40.
- [42] Ibid. σ. 41.
- [43] Ibid. σ. 43.
- [44] Στον συνοδικό Ὄρο ο ὅρος «φυλετισμός» χρησιμοποιήθηκε τέσσερις φορές.
- [45] Ἄνθιμος κτλ. Ἐγκύκλιος Α΄ πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ θρόνου // Ἔγγραφα πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873) / ἔκδ. Μ. Ἰ. Γεδεών. Κωνσταντινούπολις, 1908. σ. 433–435. Στην εν λόγω Ἐγκύκλιο τα καταδικασθέντα μέλη τῆς Βουλγαρικῆς Εξαρχίας χαρακτηρίσθηκαν «σχισματικοί» με «φυλετικές αξιώσεις» καὶ ὄχι αιρετικοί (Ibid. σ. 434).
- [46] Ἄνθιμος κτλ. Ἐγκύκλιος Β΄ πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους τῆς Κωνσταντινουπόλεως // Ἔγγραφα πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873). σσ. 436–438. Ἡ Ἐγκύκλιος ἔλεγε γιὰ τὴ συνοδική συζήτηση «καινὸς τινος δόξας φυλετισμοῦ» (Ibid. σ. 436), ἢ «ἀγνώστου τῇ Ἐκκλησίᾳ δόξης τοῦ φυλετισμοῦ» (Ibid. σ. 437).
- [47] Ὁ Μανουὴλ Γεδεών δημοσίευσε τὶς ἀπαντήσεις τῶν κατὰ τόπους Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν: τοῦ επικεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας Πατριάρχῃ Ἱερόθεου (Ἔγγραφα πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873). σσ. 439–440), τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων (Ibid. σσ. 441–443), τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Ibid. σσ. 444–446), τῆς Ἐκκλησίας Οὐγγροβλαχίας (Ibid. σσ. 447–448).
- [48] Περί τῆς Συνόδου τοῦ 1872 βλ. Гeрд Л. А. Константинопольские Соборы (Γερντ. Λ. Οἱ Σύνοδοι Κωνσταντινουπόλεως) // ΠΘ (Ὀρθόδοξη Ἐγκυκλοπαίδεια). 2015. Τ. 37. σσ. 342–343.
- [49] Лисовой Н. Н., Смирнова И. Ю. Кирилл II (Λισοβόι Ν., Σμιρνόβα Ι. Ὁ Κύριλλος Β΄) // ΠΘ (Ὀρθόδοξη Ἐγκυκλοπαίδεια). 2014. Τ. 34. σσ. 574–579.
- [50] Ὁ Πατριάρχης Κύριλλος, ἀν καὶ ἦταν παρὼν στὴν ἀρχὴ τῆς πρώτης συνεδριάσεως, δὲν ἔθεσε τὴν υπογραφή του στο «βιβλίον παρουσίας». Βλ. Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 5. Ἡ ἐπιστολή του ὅπου αἰτιολογεῖ τὴν ἀποχώρησή του ἐγίνε δεκτὴ ἀρκετὰ επικριτικὰ ἀπὸ τοὺς συνοδικούς. Βλ. Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σσ. 20–21.
- [51] Ἀναλυτικότερα βλ. Χρυσόστομος (Παπαδόπουλος), ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ἀθῆναι, 2010. σσ. 626–628, ἰδιαιτέρως σ. 627.
- [52] Ἐπίσημη πράξις Συνόδου 7 Νοεμβρίου 1872. Παρατίθεται κατὰ τον: Χρυσόστομος (Παπαδόπουλος), ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. σ. 628.
- [53] [Ἱερόθεος], Βενιαμίν, Γεράσιμος, ἀρχιμανδρίται. Ἐπιστολή αρ. 305. Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων Τμήμα Ἀλληλογραφίας VIII.Α. 150 (30 Νοεμβρίου 1872) // Λίτινα Μ. Ε. Ἐκκλησία καὶ ἔθνος: Τὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων ἀπέναντι στο βουλγαρικό ζήτημα (Β΄ μισό 19ου αἰῶνα). [Διδακτορικὴ διατριβή]. Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων. Ἀθήνα, 2009. σσ. 238–242. Ἡ ονομασία «σχισματικός»: Ibid. σ. 238.

[54] Ibid.

[55] Λίτινα Μ. Ε. Εκκλησία και έθνος. σσ. 200–210.

[56] Πρακτικά της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου [1872]. σσ. 33–34.

[57] Γεδεών Μ. Ι. Πατριαρχικοί Πίνακες: Ειδήσεις ιστορικά βιογραφικά περί των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως: από Ανδρέου του Πρωτοκλήτου μέχρι Ίωακείμ Γ΄ του από Θεσσαλονίκης (36–1884). Έν Κωνσταντινουπόλει, Σεπτ. 1885 – Οκτ. 1890. σ. 718.

[58] Μάλλον εννοείτο η «πατριαρχική αφήγηση», που ανεγνώσθη κατά την α΄ συνεδρία της Συνόδου, βλ.: [Πατριαρχική αφήγησις] // Πρακτικά της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου [1872]. σσ. 7–14.

[59] Βλ. Άνθιμος Πατριάρχης και άλλοι [Επιστολή] // Έγγραφα πατριαρχικά και συνοδικά περί του Βουλγαρικού ζητήματος (1852–1873) / έκδ. Μ. Ι. Γεδεών. Κωνσταντινούπολις, 1908. σ. 377–381, ιδιαιτέρως σ. 378. Στο μήνυμα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ανθίμου καταδικαζόταν η «όλεθρια και άντευαγγελική άρχή του έθνοφυλετισμού».

[60] Λίτινα Μ. Ε. Εκκλησία και έθνος. σ. 117.

[61] Βλ. Έγγραφα πατριαρχικά και συνοδικά περί του Βουλγαρικού ζητήματος (1852–1873). σσ. 214–217.

[62] Λίτινα Μ. Ε. Εκκλησία και έθνος. σσ. 128.

[63] Λίτινα Μ. Ε. Εκκλησία και έθνος. σσ. 128–129.

[64] Βλ. Πρακτικά της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου [1872]. σσ. 34–59.

[65] Ibid. σ. 34.

[66] Ibid. σ. 34–35.

[67] Ibid. σ. 35.

[68] Ibid. σ. 36.

[69] Βλ. αναλυτικότερα Великотырновская епархия (Η επαρχία Βελίκο Τύρνοβο) // ПЭ (Ορθόδοξη Εγκυκλοπαίδεια). 2004. Т. 7. σ. 516.

[70] Κείμενο 15 σημείων βλ. Έγγραφα πατριαρχικά και συνοδικά περί του Βουλγαρικού ζητήματος (1852–1873). σ. 91–103. Αναδιήγηση: Λίτινα Μ. Ε. Εκκλησία και έθνος. σσ. 101–102.

[71] Πρακτικά της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 37.

[72] Η αναδιήγηση των 8 άρθρων βλ. Λίτινα Μ. Ε. Εκκλησία και έθνος. σσ. 102–103.

[73] Πρακτικά της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου [1872]. σσ. 37–38.

[74] Ibid. σ. 39.

[75] Ibid. σ. 39.

[76] Ibid. σ. 39.

- [77] Βλ. αναλυτικότερα Λίτινα Μ. Ε. Εκκλησία και έθνος. σ. 110.
- [78] Πρακτικά της Άγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 40.
- [79] Ibid. σ. 40.
- [80] Ibid. σ. 42.
- [81] Βλ. ιδιαιτέρως Ibid. σ. 44.
- [82] Πρακτικά της Άγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 42.
- [83] Ibid. σ. 44.
- [84] Ibid. σ. 45.
- [85] Ibid. σ. 45.
- [86] Ibid. σ. 46–47.
- [87] Ο σερβικής καταγωγής Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ραφαήλ Α΄ κατέλαβε τον θρόνο το διάστημα 1475–1476.
- [88] Ο βουλγαρικής καταγωγής Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ευγένιος Β΄ κατέλαβε τον θρόνο το διάστημα 1475–1476.
- [89] Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1824–1826) Χρύσανθος Μανωλέας, ο οποίος γεννήθηκε στο χωριό Κάτω Γραμματικό Πέλλας στη Μακεδονία.
- [90] Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1826–1830) Αγαθάγγελος, ο οποίος γεννήθηκε στην Αδριανούπολη.
- [91] Πρακτικά της Άγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 51.
- [92] Ibid. σ. 52.
- [93] Ibid. σ. 58.
- [94] Δ΄ Έκκλησίας Ρωσσίας // Έγγραφα πατριαρχικά καὶ συνοδικά περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852–1873). σσ. 208–214, ιδιαιτέρως σ. 210.
- [95] Ibid. σ. 210 // Πρακτικά της Άγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 58.
- [96] Δ΄ Έκκλησίας Ρωσσίας. σ. 211.
- [97] Πρακτικά της Άγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 58.
- [98] Ibid. σ. 59.
- [99] Ibid. σ. 59.
- [100] Ibid. σ. 59.
- [101] Ibid. σ. 60.

[102] Ibid. σ. 61–63.

[103] Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 63.

[104] Ibid. σσ. 64–65.

[105] Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 67.

[106] Ἡ ἐν λόγῳ ἀκολουθία τελέσθηκε προ τῆς ἐνάρξεως κάθε Συνόδου καὶ καθεμιάς ἀπὸ τῆς συνοδικῆς συνεδριάσεως. Βλ. Ibid. σσ. 97–102.

[107] Πρβλ. *Analecta hymnica graeca. Canones Julii. 11, canon XVII (1). In sanctam Euphemiam martyrem et in definitionem fidei Chalcedonensem // Analecta hymnica graeca e codicibus eruta Italiae inferioris* / ed. A. Acconcia Longo, G. Schirò. Vol. 11. Roma, 1978. P. 193 (L. 199–204), 203 (L. 391–397, 398–404). 205 (L. 458–465), 205–206 (L. 474–481), 208–209 (L. 549–557).

[108] Ὁ ἴδιος, ὅπως κρίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ (№ 4976) πρὶν τὴ β΄ συνεδρία τῆς Συνόδου, ἦταν ἀπολύτως ἀντίθετος μετὰ τὴ Βουλγαρικὴ Εξουχία. Στὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ κατηγόρησε σαφέστατα τοὺς Βουλγάρους γιὰ τὴν «αἵρεση τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ» (Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 31).

[109] Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 67.

[110] Ibid. σ. 71–75.

[111] Ibid. σ. 75.

[112] Ibid. σ. 75.

[113] Βλ. αὐτὸ τὸ χωρίο κάτω στο πλῆρες κείμενο τοῦ Ὁρου.

[114] Βλ. τὴ συζήτηση τῆς πρόσθετης τῆς λέξεως «ἐν γνώσει» στα Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σσ. 75–82.

[115] Ibid. σ. 82.

[116] Ibid. σ. 82–85.

[117] Ibid. σσ. 85–88.

[118] Ibid. σ. 86.

[119] Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 86.

[120] Ibid. σ. 89–93.

[121] Πηγή: *Concilium Constantinopolitanum* (a. 1872) // CCCOGD. 4/1. P. 371–373.

[122] Ἡ ἐκφραση «ἐν τῷ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου κλίματι» υποδεικνύει ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐξέλαβαν τὸ βουλγαρικὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα ὡς δικό τους ἐσωτερικὸ καὶ ἐνδοδικαιοδοσιακὸ. Ωστόσο, αὐτὸ τὸ ζήτημα ἔχει τεράστια προῖστορία (ἡ παλαιὰ Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας, ἡ ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχριδῶν). Χωρὶς νὰ ληφθεῖ ὑπόψη αὐτὴ ἡ προῖστορία θὰ ἦταν πιὸ εὐκόλο νὰ κληθοῦν οἱ Βούλγαροι σὲ ὑποταγή. Ἐν τούτοις, οἱ ἴδιοι οἱ οπαδοὶ τῆς βουλγαρικῆς ἐθνικῆς

εκκλησιαστικής αναγεννήσεως είχαν άριστη μνήμη της ιστορίας της, θέτοντας το παρόν τους σε άμεση σύνδεση με το παρελθόν.

[123] Όπως προκύπτει από την αλληλογραφία επί του θέματος, που προηγήθηκε της Συνόδου, η ίδια η έννοια «φυλετική διάκρισις» επινοήθηκε από τους εκπροσώπους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, προκειμένου να περιορίσουν την επιδίωξη από τους Βουλγάρους της εθνικής και εκκλησιαστικής τους ανεξαρτησίας.

Ο διαχωρισμός του έθνους σε φυλές μνημονεύεται στην Παλαιά Διαθήκη, όπου αυτού του είδους ο διαχωρισμός αναφέρεται με ουδέτερο τρόπο. Βλ. λ.χ. 1 Παρ. 27, 16 και εφεξής.

[124] Στην πρόχειρη εκδοχή του Όρου προστέθηκε «ἀπὸ τοῦ γεηροῦ βίου». Κατά την περαιτέρω επιμέλεια η έκφραση εξαλείφθηκε ως προσβλητική και υπερβολική (Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 68).

[125] Εδώ λόγος γίνεται μόνον για τους κανόνες, οι οποίοι σύμφωνα με την εκκλησιαστική-νομική θεωρία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως αποτελούν μόνον μέρος της παραδόσεως του πρωτείου παραλλήλως με τα ιδιαίτερα προνόμια του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ακριβώς αυτά τα «προνόμια» και επλήγησαν περισσότερο όλων λόγω της επιδίωξης της ανεξαρτησίας από τους Βουλγάρους. Ωστόσο, δεν αναφέρεται τίποτε γι' αυτά τα ιδιαίτερα προνόμια στο συνοδικό κείμενο, του οποίου οι συντάκτες προσπάθησαν να δείξουν την μεγάλη τους «παραδοσιακότητα».

[126] Ο όρος «παρασυναγωγή» ή «παράνομη συνάθροιση» χρησιμοποιείται από τον Μέγα Βασίλειο στην α' Επιστολή του. Η παρασυναγωγή ως τρίτη κατά σειρά μορφή του διχασμού έπεται των δύο πρώτων, δηλαδή της αιρέσεως και του σχίσματος, και δεν είναι τόσο επικίνδυνη όσο οι δύο πρώτες. Βλ. τη διατύπωση του Αλεξίου Αριστηνού, βυζαντινού κανονολόγου του 12^{ου} αι. «Αἵρετικός, ὁ κατὰ τὴν πίστιν ἄλλότριος· ὁ δὲ κατὰ τι ἰάσιμον ζήτημα, σχισματικός· οἱ δὲ συνάγοντες ἀνυπότακτοι τούτους ἢ ἐκείνους, παρασυνάγωγοι» (Alexius Aristenus. Scholia in canones Basilii Magni. Canon 1:1–3 // FBR. Neue Folge. 1. S. 215).

[127] Στην ανακοίνωση της Συνόδου λόγος γίνεται περί φροντίδας για τον βουλγαρικό λαό. Στην πραγματικότητα το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως φρόντιζε τα δικαιώματά του και την κυριαρχία των Ελλήνων επί των άλλων.

[128] Στον ίδιο τον συνοδικό Όρο του 1872 δεν αναφέρεται κάποια θεμελιωμένη βιβλική τεκμηρίωση της καταδίκης του φυλετισμού.

[129] Ως πραγματικές «παρανομίες» των Βουλγάρων μπορεί κανείς να αντιμετωπίσει μόνον τις υπερβολικές εδαφικές αξιώσεις, καθώς και την τέλεση ιερών ακολουθιών στον ιερό ναό του Αγίου Στεφάνου Κωνσταντινουπόλεως χωρίς συνεννόηση με τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

[130] Προφανώς, εννοείται το τρίτο μέρος της προηγηθείσης Εκθέσεως με τη χρονολογική απαρίθμηση των «παρανομιών» των Βουλγάρων. Κατ' αυτόν τον τρόπο απειλείται η Βουλγαρική Εξαρχία ότι θα αναφερθεί ολόκληρη η ιστορία της συγκρότησης της Βουλγαρικής Εξαρχίας χωρίς να λησμονηθεί τίποτε. Η ίδια αυτή η ιστορία εμφανίζεται έτσι ως αρνητική, ενώ στην πραγματικότητα αυτή η συγκρότηση γινόταν

εν μέρει στο πλαίσιο διαλόγου με τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και με προσπάθειες να ληφθούν υπόψη οι απαιτήσεις και οι επιθυμίες του κατά την ίδρυση της Εξαρχίας.

[131] Στην από 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1872 ανακοίνωση αναφέρονται κανόνες, που απαγορεύουν τη λειτουργία δύο επισκόπων σε μια επαρχία / περιοχή σύμφωνα με την αρχή «ένας επίσκοπος – μια επαρχία». Οι εν λόγω κανόνες και εννοούνται πρωτίστως, αν και κατά την επισταμένη εξέταση η επιδίωξη της ανεξάρτητης Εκκλησίας από τους Βουλγάρους δεν περιελάμβανε την παραβίαση αυτής της αρχής. Εκτός τούτων, οι κανονολόγοι της Κωνσταντινουπόλεως θα μπορούσαν να έχουν υπόψη τους πολύ περιορισμένο αριθμό κανόνων (ακριβέστερα δε τον 9^ο, τον 17^ο και τον 28^ο της εν Χαλκηδόνι Συνόδου), οι οποίοι σε κυριολεκτική κατανόηση δεν σήμαιναν απεριόριστα δικαιώματα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

[132] Στην πρόχειρη εκδοχή του Όρου αντί του «καί» έχει «ἐπτά» (Πρακτικά τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου [1872]. σ. 69).

[133] Οι συντάκτες του Όρου είναι απολύτως πεπεισμένοι ότι ακριβώς αυτοί εκφράζουν και διαφυλάσσουν την εκκλησιαστική κανονική παράδοση, ενώ οι εκπρόσωποι της Βουλγαρικής Εξαρχίας αποκλίνουν από αυτή. Εν τούτοις, οι εκπρόσωποι της Βουλγαρικής Εξαρχίας και αυτοί στρέφονται στην εκκλησιαστική παράδοση. Βλ. την από 20^{ης} Φεβρουαρίου 1869 επιστολή στον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Κύριλλο Β΄.

[134] Ίδια διατύπωση σχετικά με τους κανόνες απαντάται στον Άγιο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Νικόλαο Μυστικό: «...οἱ καὶ τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν ὑπερείδουσι καὶ ὅλην τὴν Χριστιανικὴν πολιτείαν κοσμοῦντες πρὸς θεῖαν ὁδηγοῦσιν εὐλάβειαν...» (Nicolaus I Mysticus. *Opuscula diversa* 200E.17–20 // CFHB. Series Washingtonensis; vol. 20). P. 84).

[135] Στην προγενέστερη παράδοση της Εκκλησίας «ἀλλότριον» ονομάζονταν εκείνοι, οι οποίοι ήταν «ἀλλότριον» της πίστεως (αιρετικοί) ή της Εκκλησίας (σχισματικοί). Συχνά αιρετικοί ονομάζονταν αλλότριοι της πίστεως, ενώ οι σχισματικοί αλλότριοι της Εκκλησίας. Σχετικά με τους αλλότριους της πίστεως βλ. ανωτέρω. Σχετικά με τους αλλότριους της Εκκλησίας: «...οὓς ὁ Στέφανος καὶ αὐτοὺς ἐνόμισε προφανῶς σχισματικοὺς καὶ ἀλλοτρίους τῆς Ἐκκλησίας, οἱ δὲ οὐ μόνον οὐκ ἐπέισθησαν αὐτῷ...» – Dositheus. Δωδεκάβιβλος Α΄ // Δωδεκάβιβλος. Τ. Α΄. Θεσσαλονίκη, 1982. σ. 157:14–16).

[136] Η απόλυτη αλλοτρίωση της Εκκλησίας είναι κλήρος πρωτίστως των αιρετικών. Για πρώτη φορά παρόμοιες διατυπώσεις απαντώνται στην καταδίκη των αρειανών. Βλ. στον Μέγα Αθανάσιο, ο οποίος ανέλυσε την έννοια της καθολικότητας / οικουμενικότητας ως ιδιότητας της υγιούς Εκκλησίας, που έχει αποκαθαρθεί από τους αιρετικούς (πρβλ. Athanasius Alexandrinus. *De decretis Nicaenae synodi* 35, 19:1–5 // Athanasius Werke / hrsg. H. G. Opitz. Bd. 2.1. Lieferung 3. Berlin; Leipzig: De Gruyter, 1935. S. 33:41–34:4). Στον συνοδικό Όρο του 1872 χρησιμοποιούνται και οι τρεις τύποι καταδίκης: ως αιρετικών, ως σχισματικών και ως μελών της παρασυναγωγής. Η άκρως αόριστη γλώσσα του Όρου δεν επιτρέπει να καταλάβουμε σαφώς, ποια από τις τρεις ομάδες εννοείται.

[137] Στην πρόχειρη εκδοχή του Όρου τα ονόματα των εν λόγω τεσσάρων ιεραρχών παρατίθενται σε διαφορετική σειρά: «Ἀνθιμον τὸν ποτὲ Βιδύνης, Πανάρετον τὸν ποτὲ Φιλίππουπόλεως, Ἰλαρίωνα τὸν ποτὲ Λοφτσοῦ, Ἰλαρίωνα τὸν ποτὲ Μακαριουπόλεως».

[138] Στην πρόχειρη εκδοχή του Όρου δεν αναφέρθηκαν οι εν λόγω αρχιερείς. Καταδικάστηκαν στις 16 Σεπτεμβρίου 1872, ημέρα υιοθέτησής του Όρου κατά την πρόταση του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ανθίμου ΣΤ΄ (Πρακτικά της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου [1872]. σσ. 71–75).

[139] Ακριβώς σε αυτό το χωρίο ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος Γ΄ πρότεινε κατά τη συζήτηση να προστεθεί το «έν γνώσει», προκειμένου να ελαχιστοποιήσει τις κατηγορίες έναντι εκείνων των Βουλγάρων, οι οποίοι ασπάζονται τον φυλετισμό ασυνείδητα. (Αυτόθι. σ. 75).

[140] Περί αυτού βλ. Хевролина В. М. Николай Павлович Игнатъев (*Χεβρόλινα Β. Ο Νικολάι Πάβλοβιτς Ιγκνάτιεφ*). Москва, 2009.

[141] Βλ. Eser Ü. Nationalist Schism in the Empire: Tanzimat Reforms and the Establishment of the Bulgarian Exarchate. Istanbul, 2019. P. 170.

[142] Γρηγόριος (Φραγκάκης), αρχιμ. Περί της θεραπείας του εν Ουκρανία εκκλησιαστικού ζητήματος υπό της Μητρός Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως: Το ζήτημα των χειροτονιών. [Εργασία για το μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης]. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη, 2022. σ. 9.

[143] Βλ. Γεδεών Μ. Ί. Αἱ φάσεις τοῦ παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Κωνσταντινούπολις, 1910. σ. 75.

[144] Βλ. Raikin S. T. Nationalism and the Bulgarian Orthodox Church // Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics / ed. P. Ramet. Durham (N. C.), 1989. P. 354–355.

[145] Το 341 π.Χ. κατέλαβε την Καβύλη ο Φίλιππος ο Μακεδών, στη συνέχεια εδώ κάποιο διάστημα διέμεινε ο Αλέξανδρος Γ΄ ο Μακεδών. Τον 3^ο αι. π.Χ. στην πόλη διέμειναν οι Θράκες βασιλείς Σπάρτακος και Σκοστόκος. Μετά την κατάληψη της Καβύλης από τους Ρωμαίους αυτή κατέστη μεγάλο στρατόπεδο στη διοίκηση της Θράκης. Στα τέλη του 6^{ου} μ.Χ. καταστράφηκε από τους Αβάρους. Επί του παρόντος η Καβύλη είναι οικισμός στον χώρο της σύγχρονης Βουλγαρίας στην περιοχή Γιαμπόλ (κοινότητα Τούντζα). Από το 1890 έως το 1950 ονομαζόταν Ιζβόρ. Κατά διαστήματα η Καβύλη είχε και άλλες ονομασίες. Βλ. Фол В. Кабиле – тракийският пример за превръщане на свято место в градски център // IV Международен симпозиум. Поселищен живот в Тракия. 9–11 ноември 2005. Сборник доклади / ред. И. Илиев. Ямбол, 2006. σσ. 71–78, Лозанов И. Кабиле през късноелинистическата и римската епоха: проблеми на селищното развитие (II в. пр. Хр. – IV в. сл. Хр.) // IV Международен симпозиум. Поселищен живот в Тракия. 9–11 ноември 2005. Сборник доклади / ред. И. Илиев. Ямбол, 2006. σσ. 145–176.

[146] Βλ. Делев П. История на племената в Югозападна Тракия през 1 хил. пр. Хр. София, 2014.

[147] Леонтьев К. Еще о греко-болгарской распре (*Λεόντιεφ Κ. Άλλη μια φορά περί της έριδος Ελλήνων και Βουλγάρων*) // Леонтьев К. Полное собрание сочинений и писем (Λεόντιεφ Κ. Τα άπαντα). Τ. 7. Βιβλ. 1. Δημοσιογραφία 1862–1879. Αγία Πετρούπολη, 2005. σσ. 281–282.

[148] Βλ. «Είναι κρίμα βέβαια που ο βουλγαρικός αυτονομισμός προσέλαβε εκκλησιαστική μορφή, μεταχειριζόμενος για τους θύραθεν αυτού σκοπός το ιερό σέβασμα της πίστεως» (Αυτόθι. σ. 294).

[149] Αυτόθι. σ. 284.

